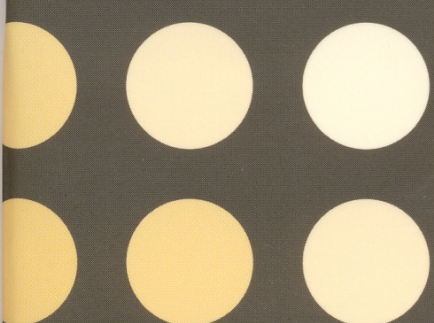

BEFOLKNINGEN I 150 ÅR

DANMARKS
STATISTIK

Befolkningen i 150 år

Befolkningen i 150 år

Udgivet af Danmarks Statistik

Maj 2000

ISBN 87-501-1113-2

Pris: 102,00 kr. inkl. 25 pct. moms

Oplag: 2.000

Omslag: Eleven Danes

Tabel over Folkemængden

Danmarks Statistiks trykkeri, København

Adresse:

Danmarks Statistik

Sejrøgade 11

2100 København Ø

Tlf. 39 17 39 17

Fax 39 17 39 99

E-mail: dst@dst.dk

www.dst.dk

Signaturforklaring:

- 0 } Mindre end ½ af den anvendte enhed
- 0,0 }
- . Tal kan efter sagens natur ikke forekomme
- .. Oplysning for usikker til at angives
- Nul

© Danmarks Statistik 2000

Enhver form for hel eller delvis gengivelse eller mangfoldiggørelse af denne publikation, uden skriftligt samtykke fra Danmarks Statistik, er forbudt efter gældende lov om ophavsret.

Undtaget herfra er citatretten, der giver ret til at citere, med angivelse af denne publikation som kilde, i overensstemmelse med god skik og i det omfang, som betinges af formålet.

Forord

Befolkningen i 150 år

Efter kongelig anordning begyndte Danmarks Statistiks forgænger under navnet *Det statistiske Bureau* sin virksomhed den 1. januar 1850. Danmarks Statistik kan således i 2000 fejre sit 150 års jubilæum som institution. Som led i markeringen af begivenheden har Danmarks Statistik udarbejdet den foreliggende publikation med en kortfattet historisk beskrivelse af befolkningen i 150 år.

Flere dele af befolkningsstatistikken dækker hele perioden på 150 år, og på nogle områder går den endnu længere tilbage.

I den foreliggende kortfattede historiske oversigt over befolkningsudviklingen har Danmarks Statistik lagt hovedvægten på områder, hvor udviklingen har ført til forhold, som giver stof til aktuelle problemstillinger.

Bogen indledes med et kapitel, som beskriver den generelle befolkningsudvikling i 150 år. I kapitel 2 beskrives udviklingen i befolkningen fordelt på land og by. I kapitel 3 belyses nedgangen i fertiliteten, og i kapitel 4 belyses nedgangen i dødeligheden. Kapitel 5 belyser udviklingen i forsørgerbyrden. Formålet med kapitel 6 er at vise udviklingen fra udvandringsland til indvandringsland. Endelig belyses i kapitel 7 udviklingen i befolkningens erhvervsfordeling.

Udarbejdelsen af bogen er sket i regi af en redaktionsgruppe bestående af afdelingschef Kirsten Wismer, specialkonsulent Anita Lange og kontorchef Lars Borchsenius. Endvidere har følgende medvirket ved udarbejdelsen af de enkelte kapitler i publikationen: kontorchef Otto Andersen, fuldmægtig Anna Qvist, fuldmægtig Jesper Reif og kontorfuldmægtig Dorthe Larsen. Professor P. C. Matthiessen skal have hjertelig tak for kommentarer til udkast til manuskript.

Danmarks Statistik, april 2000

Jan Plovsing / Lars Borchsenius

Indholdsfortegnelse

1. Befolkningens størrelse.....	7
2. Fra land til by.....	15
3. Nedgang i fertiliteten.....	21
4. Nedgang i dødeligheden.....	31
5. Forsørgerbyrden.....	41
6. Fra udvandringsland til indvandringsland.....	47
7. Befolkningens erhvervsfordeling.....	59
Kilder.....	63

1. Befolkningens størrelse

Befolkningsstatistikken i Danmark og de nordiske lande går længere tilbage end i de fleste andre lande i verden.

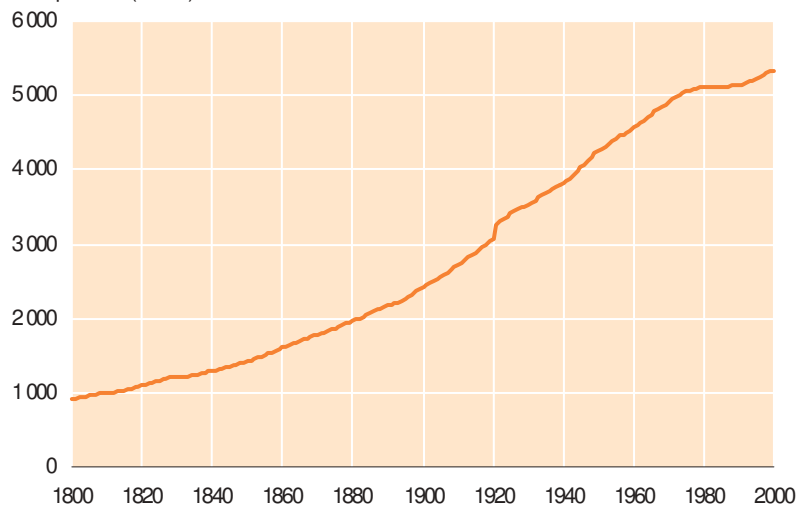
Gammel statistik

Der findes statistik om fødte og døde helt tilbage til 1735 stammende fra kirkebøgerne. Allerede i 1769 blev den første folketælling afholdt, og siden 1840 er der holdt regelmæssige folketællinger, først med ti års mellemrum og fra 1901 med fem års mellemrum. I 1970 blev den sidste traditionelle folketælling gennemført. Oplysninger fra kirkebøger og folketællinger er grundlaget for befolkningsstatistikken helt frem til moderne tid. Efter oprettelsen af folkeregistre og senere CPR (Det Centrale Personregister) sker der en gradvis overgang til brug af oplysninger herfra, og i dag er grundlaget for befolkningsstatistikken oplysninger i CPR suppleret med oplysninger fra andre administrative registre.

Med udgangspunkt i folketællingerne og med oplysninger om antallet af fødte og døde - og senere ind- og udvandrede - findes der beregnede årlige folketal tilbage til 1800, som vist i figur 1.1.

Figur 1.1 **Udviklingen i befolkningstallet**

Antal personer (i 1.000)

Anm. Springet i 1920 skyldes genforeningen med Sønderjylland.

1 million Ved 1800-tallets begyndelse har Danmark godt 920.000 indbyggere. Befolkningsudviklingen er præget af store årlige variationer i antal fødte og døde, som er typiske for et uudviklet landbrugssamfund. Dødeligheden er begyndt at falde, mens fødselstallet stadig er højt, og i 1811 passerer folketallet 1 million.

2 millioner I løbet af de følgende 70 år, fordobles folketallet, så 2 millioner indbyggere passes i 1881. Det er en periode, hvor de årlige variationer i fødsler og dødsfald ikke længere er så udtalte. Dødeligheden er stadig faldende, und-

taget er dog årene omkring 1830, hvor en epidemi af koldfeber raser i landet og medfører ekstremt høj dødelighed. Fødselstallet ligger fortsat højt.

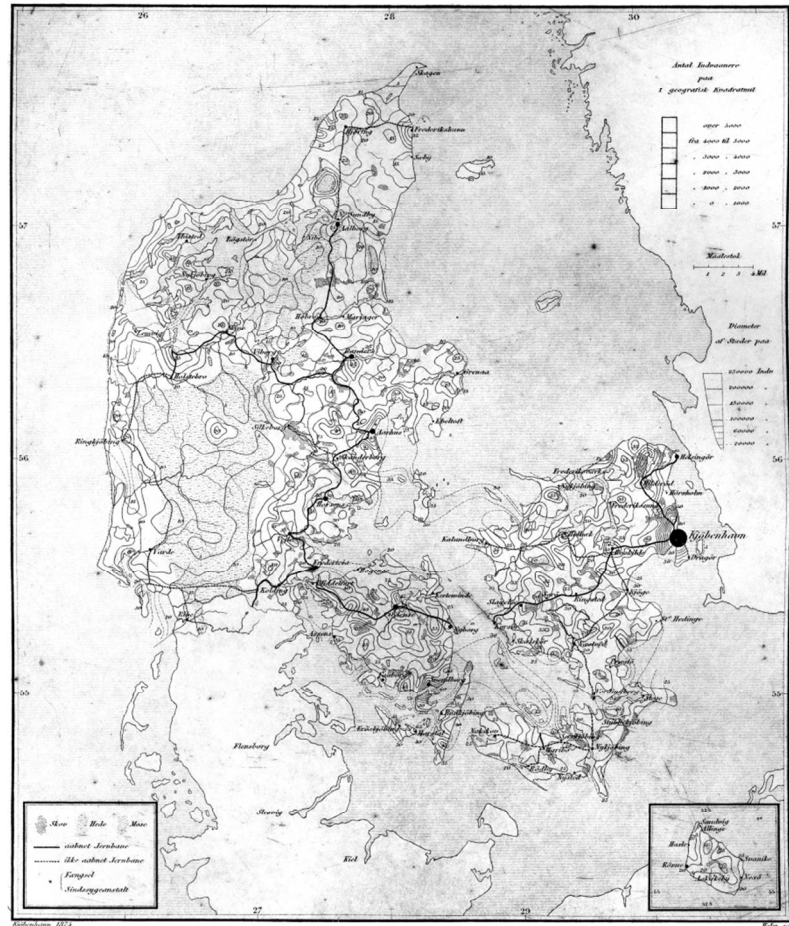
4 millioner

I løbet af yderligere 64 år fordobles folketallet endnu en gang, og i 1945 passerer det 4 millioner. Denne fordobling sker til trods for, at udvandringerne til USA kulminerer i 1880'erne, og at der for første gang kan konstateres en længerevarende nedgang i fødslerne.

Godt 5 millioner

I 2000 når folketallet op på godt 5.300.000 efter, at der i perioden efter 2. verdenskrig kan konstateres det højeste såvel som det laveste antal fødte i 1900-tallet. Ligeledes ses store udsving i antallet af ud- og indvandrede.

POPULATIONSKAART over KONGERIGET DANMARK 1870.

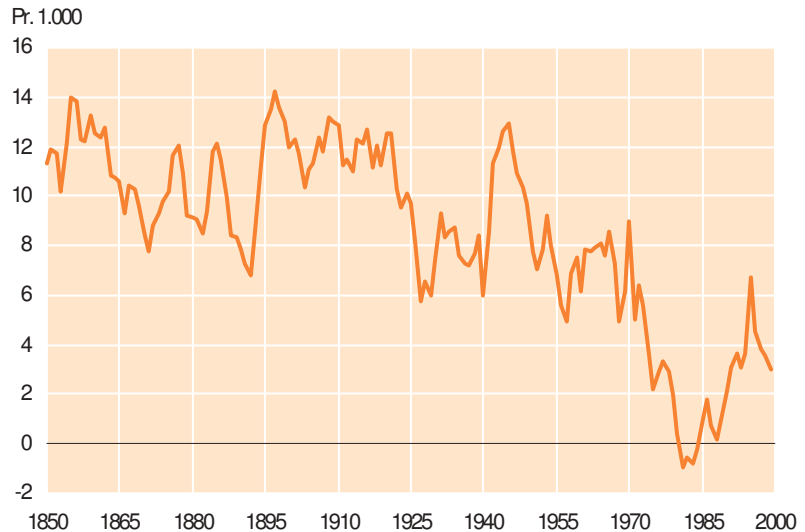
Fra 1850 og frem til begyndelsen af 1980'erne vokser landets befolkning hvert år. I 1981, og de følgende tre år, kan der for første gang i de forløbne 150 år konstateres en nedgang i folketallet.

Svingende tilvækst

I den sidste halvdel af 1800-tallet er den årlige befolkningstilvækst svingende, mellem 6 og 14 promille, mens den i de første 25 år i 1900-tallet gennemgående ligger over 10 promille (figur 1.2). Herefter ses en nedgang i

niveauet for tilvækst, som kun bliver afbrudt i perioden 1942-48, hvor befolkningen igen vokser med mere end 10 promille pr. år. Efter tilbagegangen i befolkningen i begyndelsen af 1980'erne er tilvæksten positiv, men den når kun i et enkelt år - 1995 - op over 5 promille.

Figur 1.2 **Udviklingen i befolkningstilvæksten**

Komponenterne i befolkningsudviklingen

Der er fire komponenter, som påvirker udviklingen i befolkningens størrelse. Det er antallet af fødte, antallet af døde, samt antallet af indvandrede og udvandrede. Fødsler minus dødsfald benævnes fødselsoverskud, mens indvandring minus udvandring benævnes nettoindvandring. De fire komponenters betydning for udviklingen skifter over tiden. Egentlig statistik om ind- og udvandring findes ikke før i slutningen af 1920'erne. Før 1930 er nettoindvandringen derfor beregnet som forskellen mellem befolkningstilvæksten og fødselsoverskuddet.

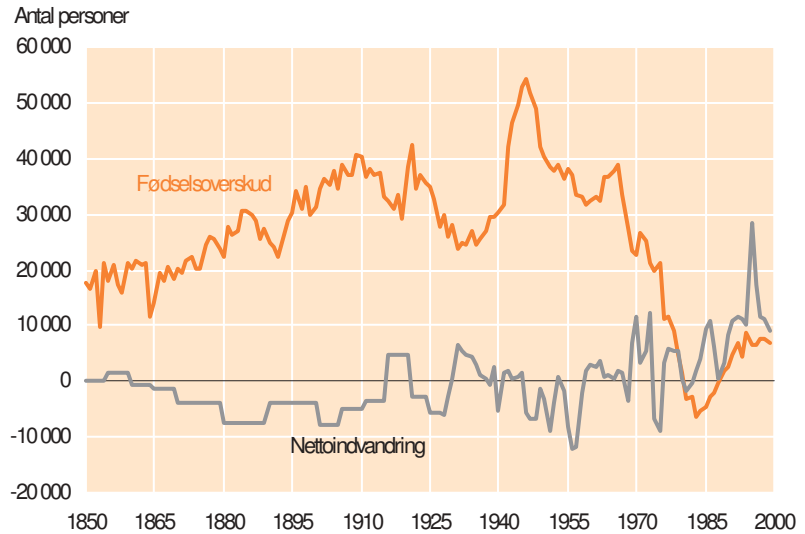
Nettoindvandring og fødselsoverskud

Frem til midten af 1860'erne er både ind- og udvandringen meget lille, og nettoindvandringen påvirker stort set ikke befolkningstilvæksten. Fødselsoverskuddet står i denne periode for hele tilvæksten i befolkningen (se figur 1.3).

I midten af 1860'erne begynder de store oversøiske udvandring (i hovedsagen til USA), som medfører en negativ nettoindvandring til Danmark helt frem til 1. verdenskrig. Fødselsoverskuddet i perioden mere end opvejer dog den negative nettoindvandring. Omkring århundredskiftet, hvor nettoindvandringen er lavest, med ca. -8.000 personer pr. år, er fødselsoverskuddet helt oppe på ca. 38.000.

I tiden fra 1. verdenskrigs afslutning og frem til slutningen af 1960'erne er nettoindvandringen, bortset fra nogle år i 1930'erne og 1950'erne, negativ eller meget lav, og fødselsoverskuddet er stadig højt - mere end 25.000 pr. år.

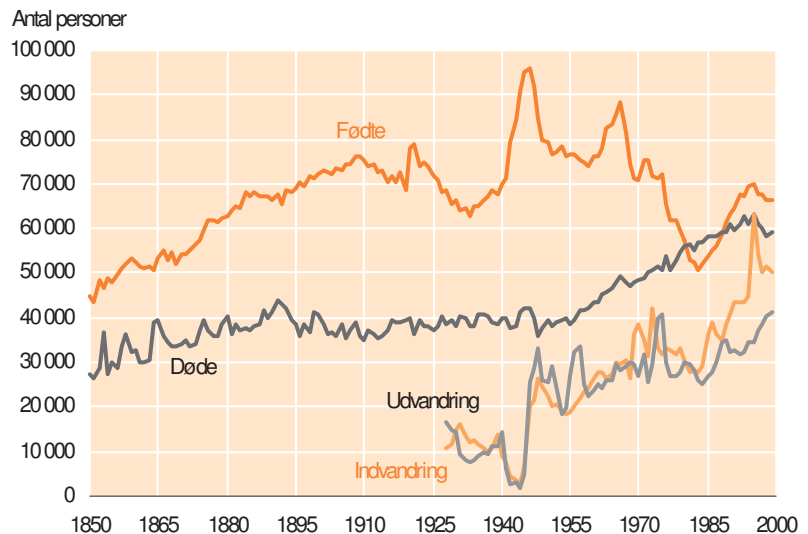
Figur 1.3 **Udviklingen i fødselsoverskud og nettoindvandring**

Fra sidst i 1960'erne falder fødselsoverskuddet stærkt og er i det meste af 1980'erne negativt. I den samme periode er nettoindvandringen meget svingende, men i de fleste år positiv med et maksimum på godt 28.000 i 1995. Kun i årene 1981-84 er nettoindvandringen ikke stor nok til at opveje det negative fødselsoverskud, hvorfor folketallet falder.

Bag det fødselsoverskud, som ses i perioden fra 1850 og helt frem til 1981, ligger store udsving både i antal fødte og antal døde (se figur 1.4).

Figur 1.4 **Udviklingen i befolkningens bevægelser**

Fødte I 1850 ligger antallet af fødte på ca. 45.000. I tiden frem til kort før 1. verdenskrig stiger antallet af fødte jævnt - til trods for, at de enkelte år viser en del udsving - og når op på ca. 76.000. Herefter præges fødselstallet af store

udsving. Der sker en kraftig nedgang i antallet af fødsler i 1920'erne og begyndelsen af 1930'erne, hvilket fører til bekymrede diskussioner om tilbagegang i befolkningen. Det sker til trods for, at der i perioden er en positiv befolkningstilvækst, som aldrig når under 6 promille.

Bekymringen fra 1930'erne forsvinder, da fødselstallet i 1940'erne stiger voldsomt og kulminerer i 1946 med mere end 96.000 fødte. Efter denne top i 1946 falder fødselstallet helt frem til 1983, på nær en periode i 1960'erne, hvor de store fødselsårge fra 1940'erne får børn. I 1983 fødes 50.822 børn, det laveste antal fødte i Danmark i 1900-tallet. Dette fald i antallet af fødte medfører ikke de samme voldsomme bekymringer som faldet i 1930'erne, til trods for, at det falder sammen med et stigende antal døde og negativ eller lav nettoindvandring og dermed en reel tilbagegang i folketallet.

Døde Allerede før 1850 er dødeligheden i Danmark faldende. De store epidemier og år med hungersnød, som prægede 1700-tallet, forekommer ikke mere. Til trods for at antallet af døde i perioden 1850-1900 viser en del årlige udsving, kan det ikke sammenlignes med forholdene 100 år tidligere.

Fra 1900-tallets begyndelse og frem til 1955 ligger antallet af døde meget konstant omkring 40.000 pr. år. Derefter kommer en stigning i antallet af døde, som afspejler det øgede antal gamle i befolkningen.

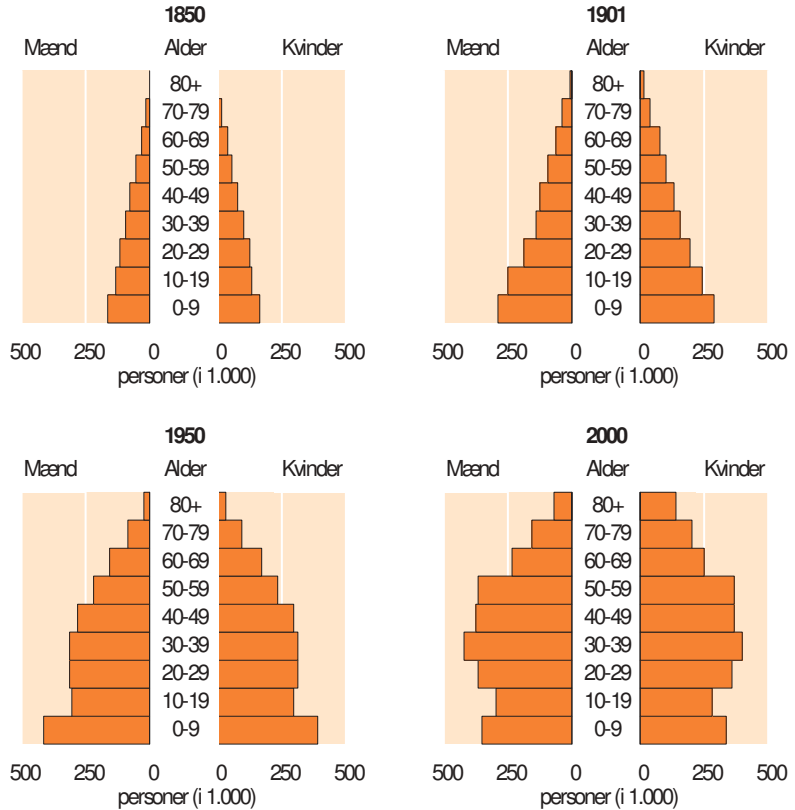
Aldersstruktur I befolkningspyramiderne for Danmark (se figur 1.5) har de to verdenskrige ikke efterladt spor, som i mange europæiske lande, hvor der mangler mænd i visse aldersklasser. Til trods for dette er der indtruffet dramatiske ændringer i aldersstrukturen i Danmark fra 1850 og til 2000.

I 1850 viser billedet af befolkningens aldersfordeling en smal pyramide. Der er mange børn i befolkningen, og der er meget få personer over 80 år. Jo yngre aldersklasserne er, desto større er de.

50 år senere er der stadig tale om en pæn pyramide, men i 1950 har billedet ændret sig. Den yngste aldersklasse (0-9 år) er stadig den største, men de lave fødselstal fra 1920'erne og 1930'erne har sat sine spor i de efterfølgende aldersgrupper og brudt pyramideformen.

I billedet fra år 2000 er afvigelserne fra pyramideformen endnu mere udtalte. De lave fødselstal fra 1980'erne ses tydeligt, og indvandringen i de seneste årtier har givet aldersklasserne mellem 20 og 50 år ekstra bredde. Den faldende dødelighed ses i det forholdsvis store antal personer på 80 år og derover, hvor det også ses, at dødelighedsudviklingen har været mere positiv for kvinder end for mænd.

Figur 1.5 Udviklingen i befolkningens aldersstruktur

Koncentreret befolkningshistorie

En befolkningspyramide er resultatet af udviklingen i fødsler, dødsfald, ind- og udvandring i en ca. hundredeårig periode. Hvis befolkningspyramiden for år 2000 for étårsaldersgrupper sammenlignes med antallet af fødte i de seneste 100 år, fås et koncentreret billede af 100 års befolkningshistorie (se figur 1.6).

De store udsving i antallet af fødte i efterkrigstiden kan tydeligt ses i alderssammensætningen af den del af befolkningen, som i dag er under 50 år. Først efter 50-års alderen får dødeligheden så stor betydning, at de to figurer får helt forskellig form. De lave fødselstal fra 1930'erne kan dog stadig ses i dagens befolkningsammensætning, mens de store fødselsårgange fra starten af 1920'erne er svære at få øje på hos mændene. Blandt kvinderne er dødeligheden ikke på samme måde gået ud over disse årgange, der kan stadig ses et "boom".

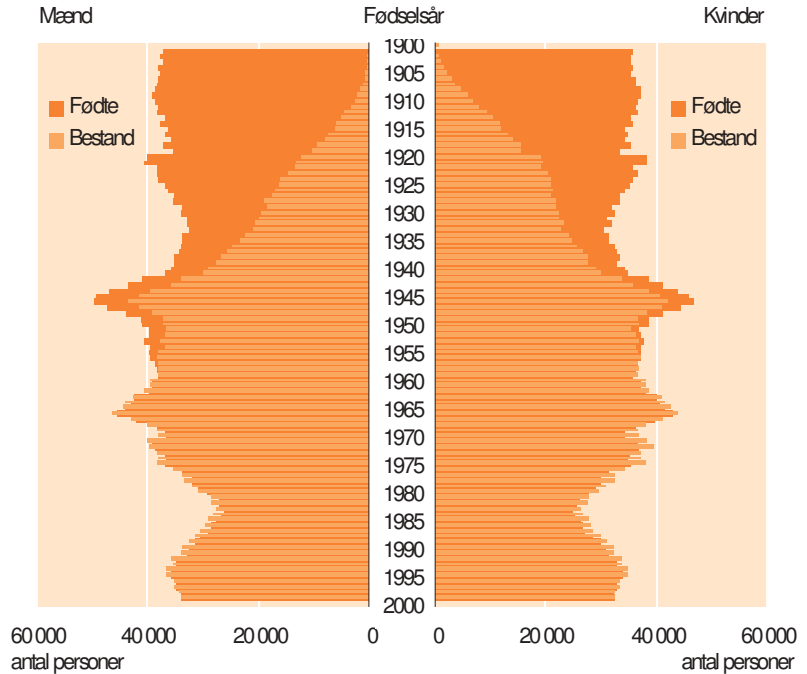
Indvandringens betydning kan ses for samtlige aldre under 40 år. Antallet af personer i de enkelte aldersklasser er her større end antallet af fødte i den tilsvarende årgang. Det er et resultat af en positiv nettoindvandring kombineret med en lav dødelighed i disse aldersgrupper.

Befolkningens udvikling i fremtiden

En befolkningspyramide giver også en god forudsætning for at forudsige befolkningens alderssammensætning i fremtiden. Om 25 år vil de store år-

gange fra 1945-1946 medføre en voldsom vækst i antallet af personer på 80 år og derover. Samtidigt vil de små årgange fra midten af 1980'erne medføre en nedgang i antallet af personer i alderen 40-45 år. Alt under forudsætning af, at nettoindvandringen ikke afgørende forandrer aldersfordelingen.

Figur 1.6 Antal fødte 1900-2000 samt befolkningen pr. 1. januar 2000

2. Fra land til by

Omkring 1850 er Danmark stadig et udpræget landbrugsland. Næsten 80 pct. af befolkningen lever i landdistrikter og kun 20 pct. i byerne. Landbrugsproduktionen er stadig afgørende for landet, kun ca. 4 pct. af bruttonationalproduktet stammer fra industrivirksomhed.

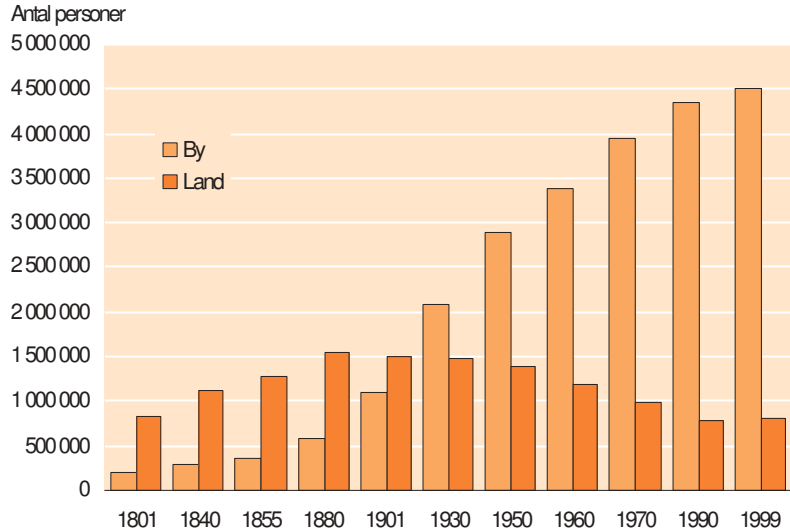

Kvindelige daglejere i gang med jordbærhøsten i 1912.

I den første halvdel af 1800-tallet sker der ikke store ændringer i de andele af befolkningen som bor henholdsvis i by og på landet. Blandt andet stavnsbåndets ophævelse og større frihed for næringsudøvelse i byerne fører i den anden halvdel af 1800-tallet til store ændringer i befolkningens bosættelsesmønstre. Vandringen fra land til by bliver et af de mest markante træk i 1800-tallets befolkningshistorie.

Frem til 1900-tallets begyndelse sker der samtidigt med væksten i bybefolkningen også en vækst - om end en del mindre - i landbefolkningen (se figur 2.1). I 1901 lever 39 pct. af befolkningen i byer - ca. en fordobling af andelen i løbet af 100 år. Den kraftige vækst i befolkningen efter århundredeskiftet sker næsten udelukkende i byerne, og i 1950 bor mere end to tredjedele af befolkningen i byområder, og i 1999 er det 85 pct. Fra 1930'erne og frem sker der en absolut nedgang i antallet af personer, der bor i landdistrikterne. I 1930 bor næsten 1,5 millioner personer i landdistrikterne, mens antallet 40 år senere er faldet til ca. 1 million. I 1999 er der under 800.000 personer, som bor i landdistrikter.

Figur 2.1 **Befolkningen fordelt på by og land**

Bag billedet af befolkningens fordeling på by og land ligger den til enhver tid gældende definition af bybegrebet.

*Bydefinitioner
i 1800-tallet ...*

Byer i det 19. århundrede er administrative enheder med særlig status som købstæder eller handelspladser. For at en bebyggelse skal få status som en by, kræves særlig lovgivning i det enkelte tilfælde, og det bidrager til, at udviklingen i antallet af byer er begrænset. Frem til 1857, da næringsfriheden indføres, er der stærke reguleringer af virksomheden i byerne, hvilket ligeledes vanskeliggør væksten i bybefolkningen.

... og i 1900-tallet

Den stærke vækst i bybefolkningen i starten af 1900-tallet hænger sammen med, at der i perioden bliver oprettet bymæssige områder uden for de lov-mæssigt fastlagte områder. Der er dels tale om forstadsbebyggelser i direkte forbindelse med de gamle provinsbyer og dels andre bebyggelser med by-mæssig karakter. Antallet af byområder vokser fra 84 i 1890 til 169 i 1901 (se tabel 2.1). I 1960, da der i statistikken indføres en definition på byområder, som udelukkende bygger på antallet af indbyggere og afstanden mellem boligerne, vokser antallet af byer endnu en gang stærkt, fra 663 i 1950 til 1.120 i 1960. I 2000 er antallet af byområder nået op på 1.421.

Tabel 2.1 **Udviklingen i antal byområder**

År	Antal	År	Antal	År	Antal
1801	81	1911	379	1960	1 120
1840	81	1921	511	1970	1 295
1880	84	1930	621	1981	1 423
1890	84	1940	628	2000	1 421
1901	169	1950	663		

Hovedstadens tiltrækningskraft er stor i slutningen af 1800-tallet ...

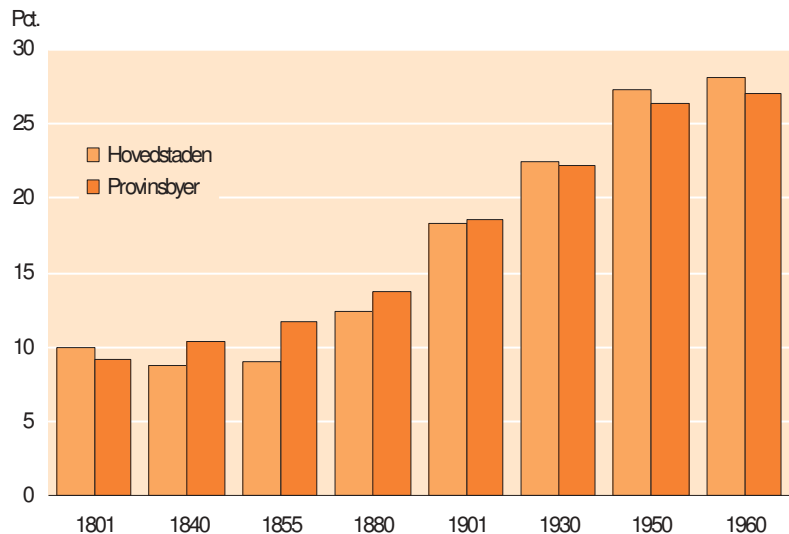
Hovedstadens - senere Hovedstadsområdet - andel af befolkningen skifter over tiden. I begyndelsen af 1800-tallet bor der godt 100.000 personer i København. Det er knap 10 pct. af landets befolkning. I de næste 50 år vokser Københavns befolkning til godt 140.000 personer, men det er en mindre vækst end i resten af landet, så i 1855 har København kun 8,7 pct. af landets befolkning. Herefter begynder Hovedstadens vækst at tage fart. Frederiksberg handelsplads medregnes i Hovedstaden fra 1860, og den vokser fra godt 4.000 indbyggere i 1855 til mere end 76.000 i 1901. Hovedstaden huser på dette tidspunkt 18,9 pct. af befolkningen. Det er næsten en fordobling af andelen på 100 år.

... og i begyndelsen af 1900-tallet

I løbet af 1900-tallets første 60 år fortsætter Hovedstadens (fra 1921 inkl. Gentofte) andel af befolkningen med at vokse, og i 1960 omfatter den mere end 28 pct. af den samlede befolkning.

Stagnation

I perioden efter 1960 sker der en stagnation og senere en kraftig nedgang i Hovedstadens befolkning. Der foregår til gengæld en udbygning af Hovedstadens forstæder og omegnskommuner, og begrebet Hovedstadsområdet indføres i 1960 for det samlede bymæssige område. I 1998 er ca. 26 pct. af landets befolkning bosiddende i Hovedstadsområdet. I 1999 medfører en ændret definition af Hovedstadsområdet en nedgang i folketallet.

Figur 2.2 **Andelen af befolkningen i Hovedstaden og provinsbyerne**

Provinsbyerne

Det samlede indbyggertal i provinsbyerne (købstæder, handelspladser og flækker) er i 1801 lidt mindre end 100.000, dvs. næsten det samme som i København. Den største provinsby, Odense med godt 5.700 indbyggere, har ikke meget mere end 5 pct. af Hovedstadens indbyggertal. Ålborg og Helsingør er de eneste andre byer med mere end 5.000 indbyggere.

I den første halvdel af 1800-tallet er væksten i provinsbyerne en del kraftigere end i Hovedstaden, og i 1855, da Hovedstaden har ca. 9 pct. af hele befolkningen, rummer provinsbyerne næsten 12 pct. (se figur 2.2). Især er Odense by vokset kraftigt og når som den første provinsby over 10.000 indbyggere i 1845.

I 1901 er provinsbyernes andel af befolkningen næsten den samme som Hovedstadens andel, ca. 18,5 pct. Århus har overhalet Odense og er nu den største provinsby med 51.800 indbyggere.

I løbet af 1900-tallet sker der en fortsat kraftig tilvækst i provinsbyerne - dog knap så kraftig som i Hovedstaden - og i 1960 er 27 pct. af befolkningen bosiddende i provinsbyerne. Århus er stadig den største provinsby med tæt på 180.000 indbyggere. Provinsbybegrebet forsvinder i forbindelse med kommunalreformen i 1970.

Nyhavn i 1990'erne.

Nye bymæssige områder

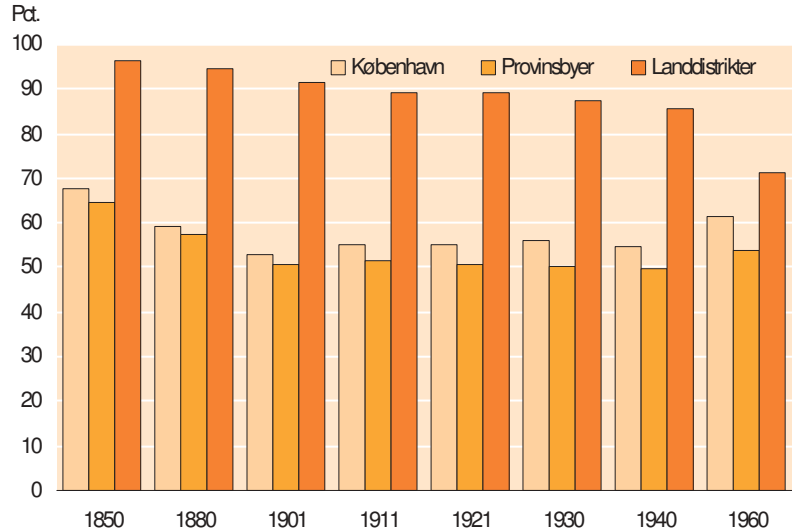
Foruden at Hovedstaden og provinsbyerne tiltrækker landbefolkningen, opstår der også i den sidste halvdel af 1800-tallet nye befolkningscentre i landdistrikterne. Langs jernbanelinierne vokser en række stationsbyer op, som på mange måder har en anden og mere bymæssig karakter end de gamle landsbyer. Herning, Struer og Brønderslev er eksempler på stationsbyer, som vokser kraftigt, og som i 1901 har et indbyggertal på omkring 3.000 og dermed er større end mange provinsbyer. Disse nye byer er i høj grad medvirkende til, at befolkningsandelen i byområder vokser voldsomt i løbet af 1900-tallet.

Flytninger sker ikke kun fra land til by

Hovedindtrykket af flyttemønsteret efter 1850 er, at strømmene går fra land til by, men det gælder langt fra alle flytninger. Oplysninger om befolkningens bopæl (opholdssted) kombineret med fødested findes i en række folketællinger i perioden 1850-1960, og de giver et minimumsbillede af befolkningens flytninger.

Figur 2.3

Befolkningen fordelt efter opholdssted/fødested

En voksende andel af befolkningen bor et andet sted end de er født

Allerede i 1850 består næsten en tredjedel af Københavns befolkning af tilflyttere, og det samme er tilfældet med provinsbyernes befolkning (se figur 2.3). Fra begyndelsen af 1900-tallet og frem til 1960 er ca. halvdelen af befolkningen i provinsbyerne født et andet sted end i en provinsby. Tilflytterandelen i København kommer knap så højt op i perioden og er i 1960 lidt mindre end 40 pct. I 1800-tallet sker der ikke megen tilflytning til landdistrikterne, mere end 95 pct. af befolkningen i landdistrikterne er også født på landet, men denne andel falder og i 1960 er den godt 70 pct. Det vil sige at mindst 30 pct. af befolkningen i landdistrikterne er tilflyttere. Der sker altså store omflytninger i befolkningen, som ikke umiddelbart fremgår af nettobevægelserne mellem land og by.

Næsten 900.000 flytninger pr. år

I den nuværende flyttestatistik registreres alle flytninger, som meldes til folkeregisteret. I 1998 registreredes mere end 866.000 flytninger, det svarer til, at ca. 16 pct. af befolkningen flytter i løbet af et år. Der er i de fleste tilfælde tale om korte flytninger. Mere end 60 pct. af flytningerne sker inden for den samme kommune, og kun i ca. 22 pct. af tilfældene går flytningen over en amtsgrænse.

Det er især de unge, som flytter. Kvinder i alderen 20-24 år er den gruppe, som flytter mest, tæt fulgt af unge mænd i samme aldersklasse. Små børn - i alderen 0-4 år - flytter også relativt meget. Det hænger sammen med, at mange familier søger en ny bolig, når familien vokser.

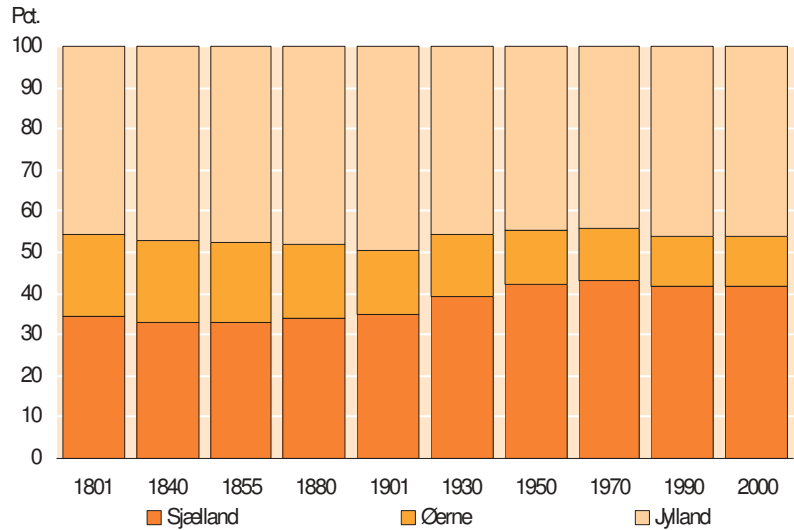
Landsdelenes andel af befolkningen

Vandringen fra land til by er den mest karakteristiske befolkningsbevægelse efter 1850, men der sker samtidigt en ændring af landsdelenes andele af befolkningen (se figur 2.4).

Fra begyndelsen af 1800-tallet vokser Jyllands andel af befolkningen, og i 1901 bor ca. halvdelen af den danske befolkning i Jylland. I 1900-tallet falder andelen noget og ligger i 1999 på 46 pct.

Sjællands andel af befolkningen ligger i hele 1800-tallet og frem til 1930 lige under 35 pct. Fra 1930 og frem stiger andelen til godt 41 pct.

Figur 2.4 **Udviklingen i befolkningen fordelt på landsdele**

De største ændringer i befolkningsandele ses for Øerne (Fyn, Lolland-Falster og Bornholm). I 1801 bor 20 pct. af befolkningen på Øerne, men allerede i 1901 er andelen gået ned til godt 15 pct., og i 1999 er den på kun knap 12 pct. Den mindskende befolkningsandel gælder både for Fyn, Bornholm og Lolland-Falster. Fyn har i hele perioden en voksende befolkning, mens både Bornholm og Lolland-Falster i de seneste 50 år har et faldende folketal.

3. Nedgang i fertiliteten

Den demografiske transition

I løbet af den 150-års periode, som denne bog omhandler, har Danmark fuldendt den demografiske transition. Således betegnes udviklingen fra et traditionelt samfund med et højt niveau for dødelighed og fertilitet til et samfund præget af et lavt niveau på begge disse områder. Dødelighedsnedgangen, som er det element af transitionen, der kommer først, tog sin begyndelse allerede i slutningen af 1700-tallet. Hen mod slutningen af 1800-tallet indledtes fertilitetsnedgangen. Figur 3.1 viser antallet af døde og fødte pr. 1.000 indbyggere fra 1850 til 1999.

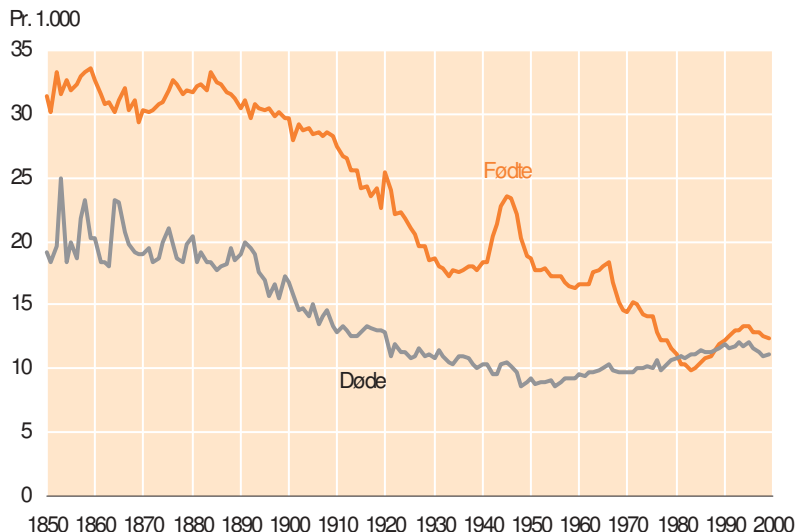

En flok nysgerrige børn i Store Brøndstræde i 1908.

Omkring 1850 blev der hvert år født ca. 45.000 børn i Danmark. Gennem de følgende 50 år steg antallet til godt 70.000. Denne stigning skyldtes, at befolkningen blev større. Målt pr. 1.000 indbyggere var fødselstallet nogenlunde konstant gennem perioden på omkring 30, dog med en svag tendens til nedgang. Også antallet af fødte pr. 1.000 kvinder i den fødedygtige

alder mellem 15 og 50 år var ret konstant på mellem 120 og 130 i anden halvdel af 1800-tallet.

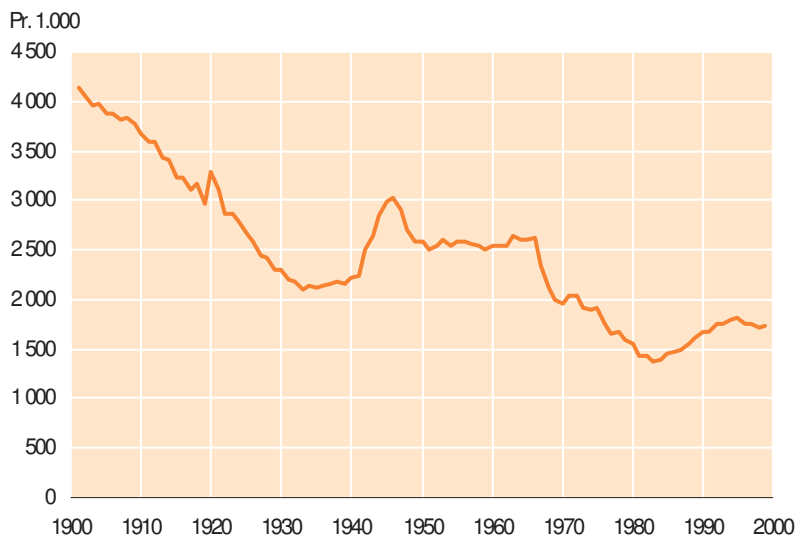
Figur 3.1 **Fødte og døde pr. 1.000 indbyggere 1850-1999**

Nedgangen i fertiliteten tager fart omkring 1900

Omkring 1900 begynder fertiliteten at falde stærkere. Det kan bl.a. måles på den samlede fertilitet, som er det antal børn, som 1.000 kvinder føder gennem livet, hvis de i alle aldre føder børn med de hyppigheder, der er observeret for de forskellige aldersklasser i det år, fertiliteten vedrører. Det er endvidere en forudsætning, at ingen af dem dør, inden de fylder 50 år. I 1901 var den samlede fertilitet på 4.139. Derefter faldt den støt og jævnt, bortset fra en stigning i 1920, til den i 1933 nåede ned på 2.095, hvilket som nævnt i kapitlet om befolkningens størrelse, vakte bekymring (se figur 3.2).

Figur 3.2 **Samlet fertilitet 1901-1998**

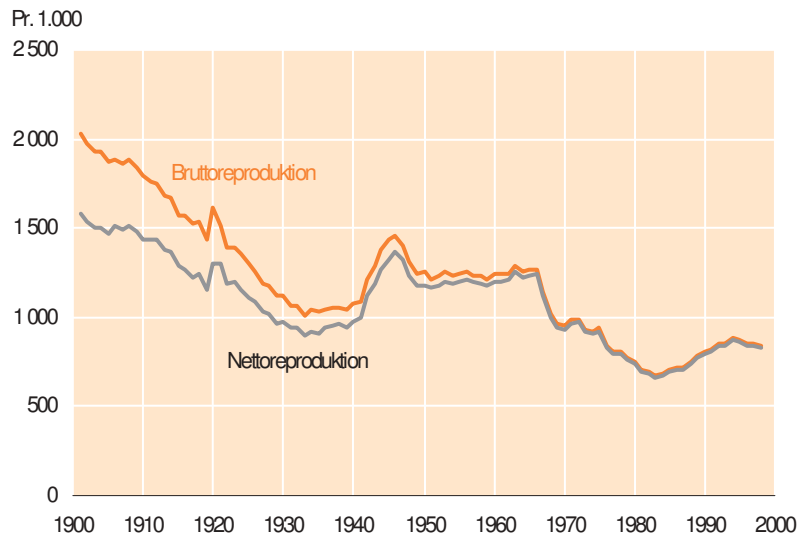

Men i forbindelse med 1940'ernes store fødselsår gange nåede den samlede fertilitet op på 3.021 i 1946. Fra 1949 og indtil begyndelsen af 1960'erne lå den nogenlunde konstant på godt 2.500. 1960'erne bød igen på stigende tilbøjelighed til at sætte børn i verden. Den samlede fertilitet nåede op på 2.642 i 1963, hvorefter den hidtil stærkeste nedgang fandt sted i de næste ca. 5 år. Denne nedgang kan bl.a. sættes i forbindelse med bl.a. den friere adgang til moderne præventionsmetoder.

Senere nåede fertiliteten i starten af 1980'erne ned på 1.377, som er det laveste, der er set i Danmark. I 1990'erne har den samlede fertilitet ligget på 1.700 til 1.800. Udviklingen i den samlede fertilitet vises grafisk som den gule linie i figur 3.7, der vil blive omtalt senere.

Figur 3.3 **Brutto- og netto-reproduktion 1901-1998**

Hvis man ønsker et mål for, i hvilken grad kvinderne erstatter sig selv gennem deres fødsler, må man tage højde for, at en del af de fødte børn er drenge. Ser man bort fra drengandelen blandt de fødte, fås bruttoreproduktionen, der på grund af det nogenlunde konstante forhold mellem nyfødte drenge og piger (herom senere), altid er en smule under halvdelen af den samlede fertilitet.

Hvis man yderligere indregner årets dødelighed for kvinder i alle aldre fra 0 år og op til afslutningen af den fødedygtige periode, fås netto-reproduktionen. Den udtrykker, hvor mange piger 1.000 nyfødte piger vil sætte i verden i løbet af deres liv, hvis de i alle aldersklasser føder og dør med de hyppigheder, der er observeret for det pågældende kalenderår. Hvis netto-reproduktionen er på 1.000 i meget lang tid, vil der indtræffe en tilstand med balance, hverken stigende eller faldende befolkning (der ses her bort fra vandringer). Brutto- og netto-reproduktionen i 1900-tallet ses i figur 3.3.

Under reproduktionsniveau i 1930'erne og siden 1969

Nettoreproduktionen viser, at det nuværende fertilitetsniveau kombineret med de aktuelle dødelighedsforhold i sig selv ikke er tilstrækkeligt til at opretholde befolkningen på lang sigt. Denne tilstand har varet siden 1969 og en i en kort årrække i 1930'erne.

Dødelighedens faldende betydning

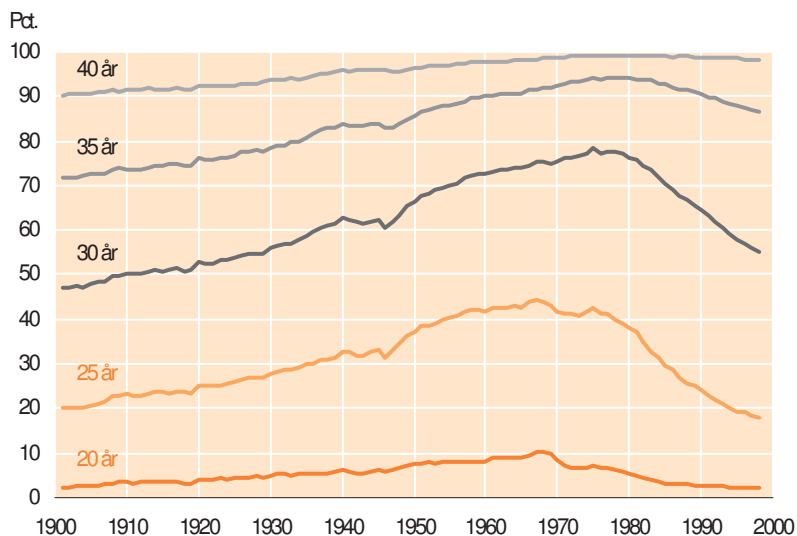
Bruttoreproduktionen ligger altid over nettoreproduktionen, men forskellens størrelse kan variere afhængig af dødelighedsforholdene. Figur 3.3 viser de to størrelser for 1901-1998. Det ses, at forskellen på brutto- og nettoreproduktionen er indsnævret gennem tiden. Det er et resultat af den faldende dødelighed blandt kvinderne. Forskellen er et mål for mistet fertilitet på grund af dødelighed. Det kan udtrykkes på den måde, at i 1901 blev fertiliteten reduceret med 22 pct. på grund af kvindernes dødelighed, mens denne reduktion i 1998 kun er på 1,2 pct.

Først nedgang for lidt ældre kvinder

Nedgangen i fertiliteten er ikke sket ligeligt og samtidigt for alle aldersklasser af kvinder. Generelt har forløbet bestået i, at de lidt højere aldersklasser nedsatte deres fertilitet først, med det resultat, at den gennemsnitlige alder for fødende kvinder faldt fra knap 31 år ved århundredets begyndelse til omkring 26,5 år i årene omkring 1970. Derefter er fertiliteten for de yngre aldersklasser faldet kraftigt, mens den for de ældre er steget lidt igen med det resultat, at gennemsnitsalderen stiger igen.

Figur 3.4

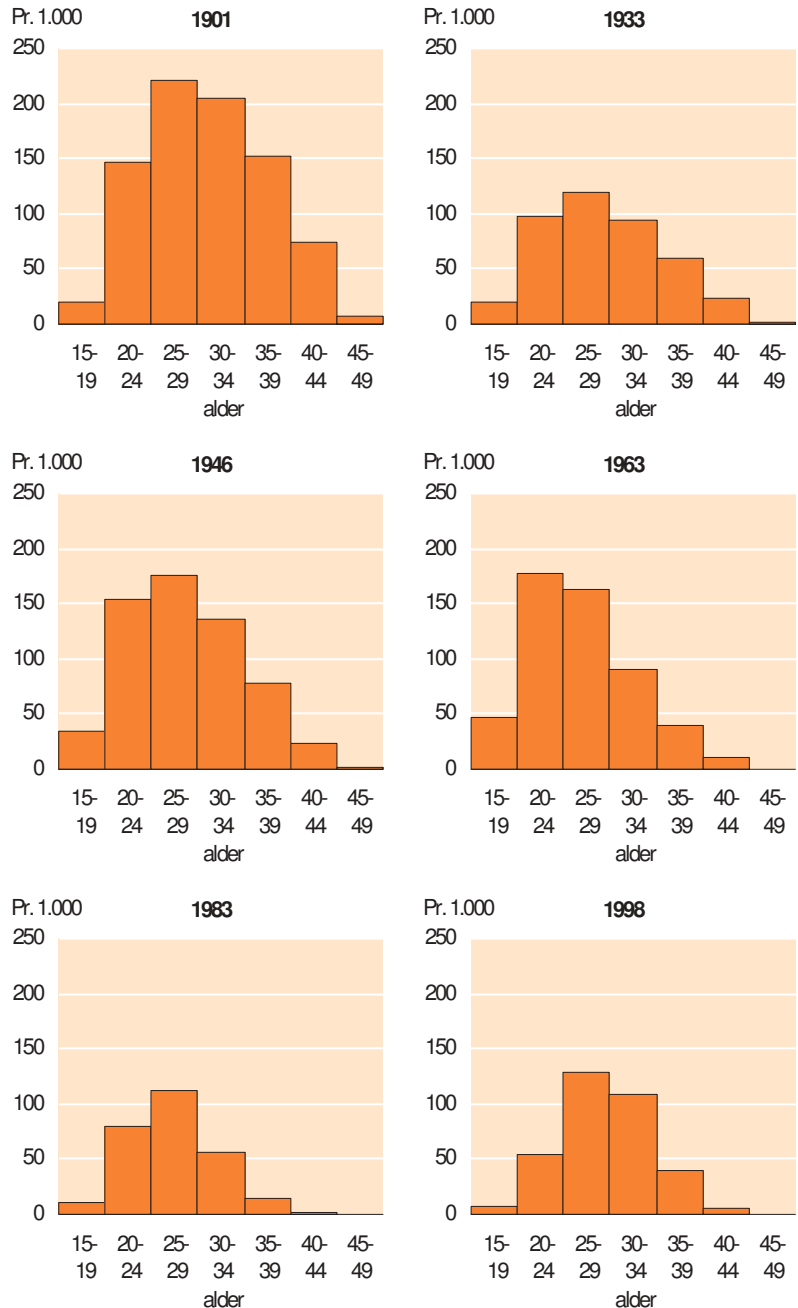
Samlet fertilitet ved forskellige aldre, 1901-1998

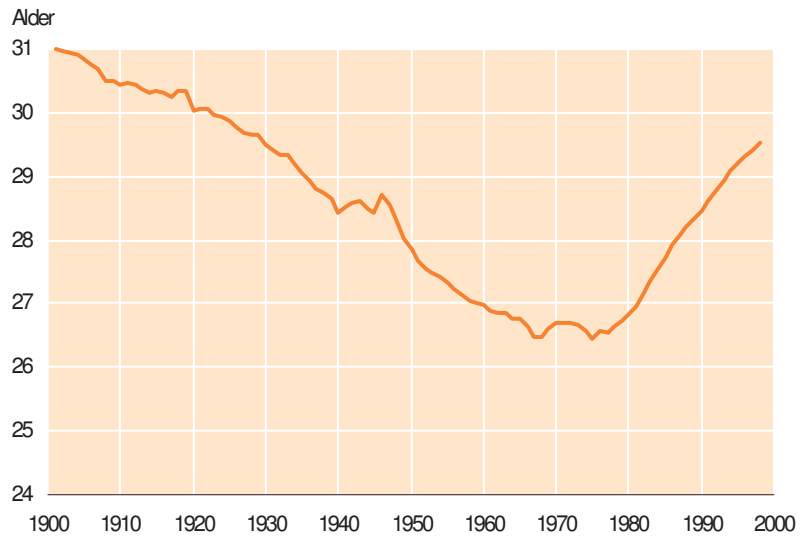
Figur 3.4 viser fertiliteten op til forskellige aldre som procent af den samlede fertilitet. Udviklingen i de fødende kvinders gennemsnitsalder, som figur 3.4 giver et indtryk af, er vist mere klart i figur 3.6.

Figur 3.5 viser fertiliteten for femårsaldersklasser for forskellige år i 1900-tallet. Der er især valgt år, i hvilke udviklingen vendte.

Figur 3.5 Fertiliteten for femårsaldersklasser for udvalgte år

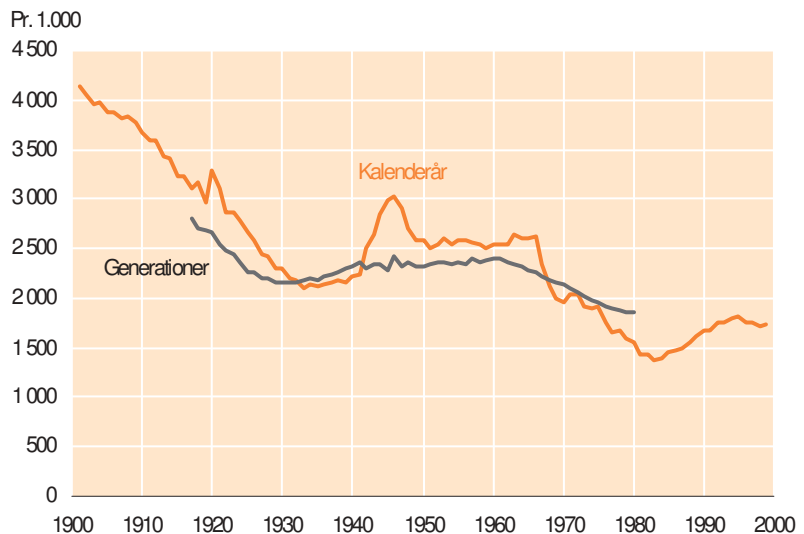
Figur 3.6 Gennemsnitlig alder for fødende 1901-1998

*Generationsfertiliteten
udjævnes i forhold til
kalenderårsfertiliteten*

Indtil nu har vi set på fertiliteten i de enkelte kalenderår. En anden synsvinkel er at se på fertiliteten for de enkelte kvindeårgange, også kaldet generationer. Denne betragtningsmåde viser, at den hastige fertilitetsnedgang for unge kvinder fra omkring 1970 er et resultat af, at disse kvinder udskyder fødslerne til senere. Dette medfører senere stigende fertilitet for de lidt ældre kvinder, som vi har set. I begge faser af dette forløb stiger den gennemsnitlige alder for fødende kvinder. Sådanne bevægelser bevirker, at den samlede fertilitet målt på kalenderår svinger kraftigere end den samlede fertilitet for generationer af kvinder.

Figur 3.7 Samlet fertilitet for årene 1901-1998 og for generationerne 1890/91 til 1953/54

I figur 3.7 vises den samlede fertilitet for kalenderår i dette århundrede sammen med en kurve, der viser den samlede fertilitet for generationer i det omfang statistikken findes. Tidsaksen vedrører kalenderårsfertiliteten. Kurven for generationsfertiliteten er i forhold til denne anbragt med en forskydning på ca. 27 år, omtrentligt svarende til en gennemsnitsgeneration.

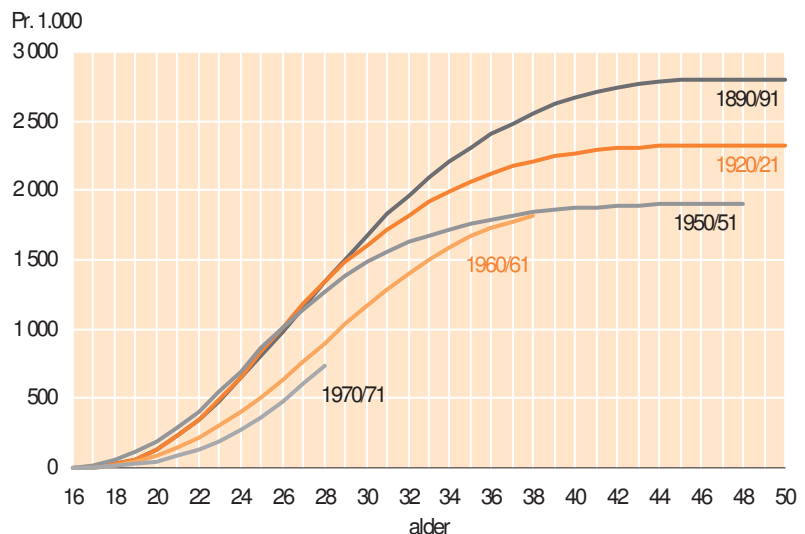
*Kvinder født efter
2. verdenskrig erstatter
ikke sig selv*

Den samlede fertilitet for 1890/91-generationen¹ var på 2.801. For de følgende generationer faldt den ret kraftigt og var lige under 2.200 for generationerne fra omkring 1902 til 1908. Disse årgange var ansvarlige for de små fødselsårgange i 1930'erne. De store årgange i 1940'erne satte sig ikke mange spor på generationsfertiliteten. Der var således mest tale om tidsmæssig flytning af fødsler inden for den enkelte generation. Hvis den samlede fertilitet kommer under ca. 2.100, der svarer til en nettoreproduktion på ca. 1.000, føder kvinderne ikke tilstrækkeligt mange børn, til at de kan erstatte sig selv. Denne tilstand indledtes med de kvinder, der blev født efter ca. 1945, det vil sige netop med de store fødselsårgange. Der er ikke umiddelbart udsigt til, at fertiliteten kommer over reproduktionsniveau igen.

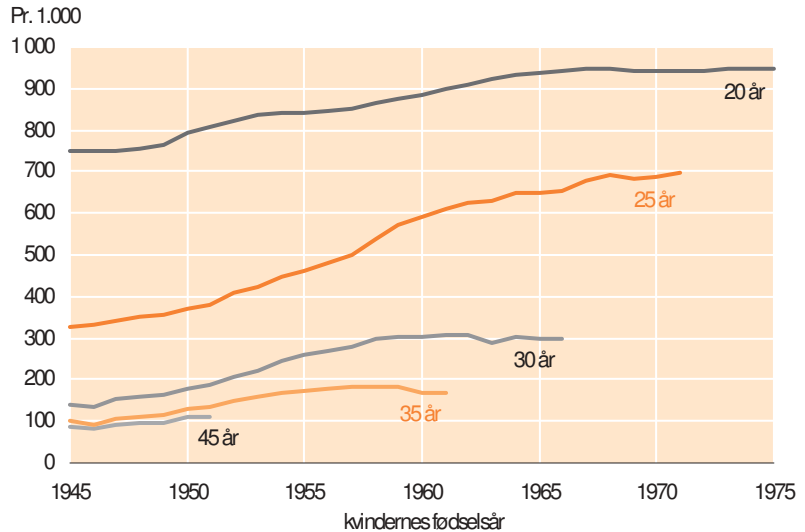
En ulempe ved generationsfertiliteten er, at den først kan konstateres endeligt, når generationen er hen imod 50 år gamle. Fertiliteten er på 1.956 for 1952/53-generationen, der nu er så godt som færdig med at føde børn. Men hvis man ser på generationernes opnåede fertilitet i forskellige aldre, får man en ide om, at generationerne fra slutningen af 1950'erne og nogle år frem vil få højere fertilitet end generationerne fra omkring ti år tidligere, trods lavere fertilitet i de unge år. Figur 3.8 illustrerer dette for 1960/61-årgangen, der her kan sammenlignes med årgangene 10 år, 40 år og 70 år tidligere samt ti år efter. Figuren viser, at selvom 1960/61-generationen lagde ud med en del lavere fertilitet end 1950/51-generationen, vil den alligevel overhale denne med hensyn til endelig samlet fertilitet.

Figur 3.8

Samlet fertilitet for udvalgte kvindegenerationer

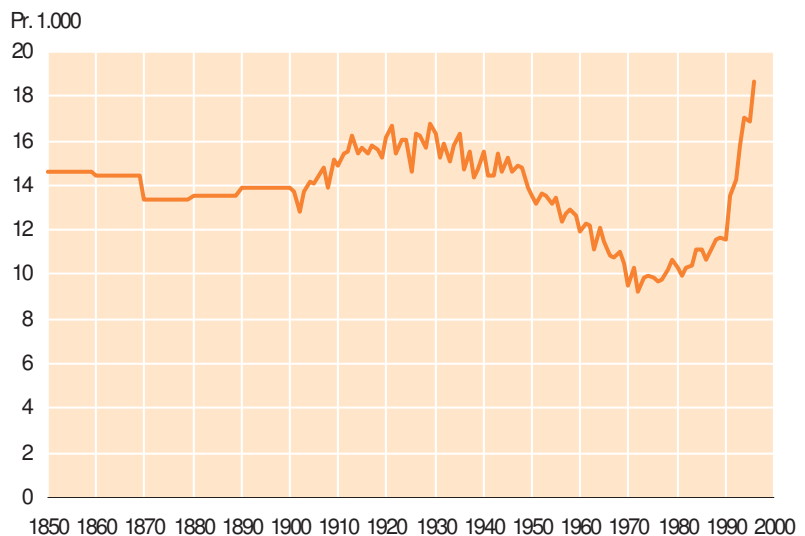

¹ Fødselsåret for en generation angives af beregningstekniske årsager ofte med to årstal.

Figur 3.9 **Andel barnløse kvinder efter alder og generation**

Barnløshed Den andel af kvinderne, der stadig er barnløse, når de fylder 20 år, 25 år, 30 år, 35 år og 45 år er vist i figur 3.9 for kvinder født fra 1945 til 1975.

Der ses en svagt stigende tendens til barnløshed i 45-års alderen, når man går fra kvinder født i 1945 (9 pct.) til kvinder født i 1951 (11 pct.). For de følgende generationer vil denne andel nok stige yderligere, da det er meget begrænset, hvad disse kvinder kan nå at indhente. Men andelen vil måske falde for kvinder født omkring 1960. På længere sigt kan man ikke sige noget sikkert om denne størrelse. Men generationen født efter ca. 1965 skal i stigende omfang føde børn i de lidt højere aldre, hvis deres endelige andel barnløse ikke skal øges.

Figur 3.10 **Flerfødsler pr. 1.000 fødsler 1850-1996**

Flerfødsler Gennem 1800-tallet lå andelen af flerfødsler på omkring 14 pr. 1.000 fødsler. Figur 3.10 viser denne andel for tiårsperioder fra 1850-1900 og for enkeltår i 1900-tallet. I første halvdel af 1900-tallet var andelen lidt højere. Men med fertilitetsnedgangen faldt andelen til knap 10 pr. 1.000 fødsler i årene omkring 1970.

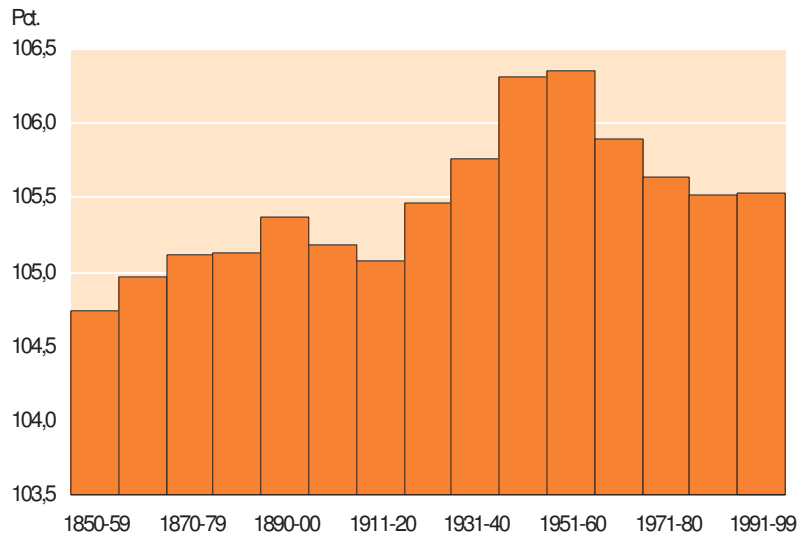
Tabel 3.1 **Enkelt- og flerfødsler**

	Fødsler i alt	Tvillinge- fødsler	Trillinge- og firlingefødsler	Flerfødsler pr. 1.000 fødsler
	gennemsnit pr. år			
1971-75	72 310	708	11	9,8
1976-80	60 294	609	7	10,1
1981-85	51 570	545	7	10,6
1986-90	57 977	652	13	11,3
1991-95	65 977	1 009	32	15,5
1996	65 430	1 207	39	18,7

Flerfødsler har en vis sammenhæng med kvindens alder og antal tidligere fødte børn. Dette antages at ligge bag denne nedgang. Men i de allerseneste år er andelen af flerfødsler gået drastisk i vejret. For 1996 er andelen på 18,7. Det er en fordobling siden begyndelsen af 1970'erne.

Årsagen til denne stigning kan delvist være de fødende kvinders stigende gennemsnitsalder, men især antages moderne behandlingsformer mod barnløshed at have ansvaret. Tabel 3.1 beskriver denne stigning ved gennemsnitstal for de seneste femårsperioder samt 1996.

Figur 3.11 **Kønsproportionen for fødte for tiårsperioder 1850-1999**

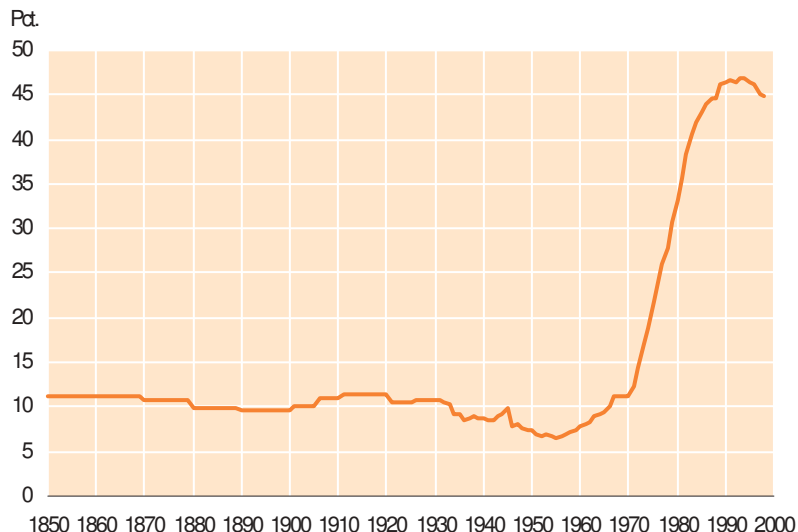

*Drenge- og
pigeandel*

Også den andel af de nyfødte, der er drenge henholdsvis piger ændrer sig gennem tiden, dog ikke så meget. Figur 3.11 viser antallet af drenge pr. 100 piger, den såkaldte kønsproportion, som gennemsnit for tiårsperioder fra 1850 til 1999. Der ses en stor bølgebevægelse, som der ikke kendes nogen

forklaring på. Den laveste og højeste kønsproportion var på henholdsvis 1,038 i 1908 og 1,074 i 1945.

Figur 3.12 **Fødte uden for ægteskab 1850-1998**

*Fødte i og uden for
uden for ægteskab*

Børn født uden for ægteskab udgjorde i perioden indtil omkring 1930 ca. 10 pct. af alle fødte, se figur 3.12. Denne andel faldt derefter svagt til et minimum lige under 7 pct. i midten af 1950'erne. Herefter steg den, først svagt og senere meget kraftigt, samtidig med, at det blev mere almindeligt at leve sammen uden at være gift. Særlig kraftig var stigningen i 1972-83. I de år var den årlige stigning i procentpoint i gennemsnit over 2.

Efter at andelen af fødte uden for ægteskab var nået op på næsten 47 pct. i midten af 1990'erne, er denne andel begyndt at falde. Det høje niveau er et udtryk for, at der ikke længere er så nær en sammenhæng mellem fertilitet og formelt ægteskab. Mens det før i tiden var sådan, at børn født uden for ægteskab næsten altid blev født af reelt enlige mødre, er det nu sådan, at langt de fleste af dem fødes ind i faste samlivsforhold. Ofte bliver forældrene gift på et senere tidspunkt. Rækkefølgen af begivenhederne betragtes ikke længere som væsentlig. I 1971 var gennemsnitsalderen for de førstegangsfødende et år højere end gennemsnitsalderen for de førstegangsviede. I 1998 var det omvendt, de førstegangsfødende var to år yngre end de førstegangsviede.

4. Nedgang i dødeligheden

*Middellevetiden
kun 45 år i 1850 ...*

Omkring 1850 var middellevetiden for nyfødte drenge ca. 43 år og for nyfødte piger lidt højere, nemlig ca. 45,5 år. Middellevetiden er et udtryk for den gennemsnitlige restlevetid og er beregnet ud fra de enkelte aldersklassers dødelighed i en bestemt periode og samler således dødelighedserfaringerne i denne periode i et enkelt tal.

... men 75-80 år i dag

I slutningen af 1990'erne var middellevetiden for nyfødte drenge steget til ca. 74 år og for nyfødte piger til ca. 79 år. Forbedringen i de næsten 150 år har således været ca. 31 år for drenge og ca. 34 år for piger.

Hvor stor dødeligheden egentlig var i midten af 1800-tallet, skal illustreres ved et par eksempler.

Da koleraen ramte København i 1852.

*15 pct. døde i det
første leveår i 1850*

I perioden 1850/59 var dødeligheden i det første leveår (spædbarnsdødeligheden) så høj som 148 pr. 1.000 fødte drenge og 124 pr. 1.000 fødte piger. Det er ensbetydende med, at ud af en bestand af 10.000 fødte af hvert køn var der kun ca. 8.500 drenge og ca. 8.800 piger, der kunne forvente at opleve deres étårsfødselsdag. En så høj dødelighed findes i dag kun i lande med betydelige sundhedsproblemer. I 1997/98 er spædbarnsdødeligheden så lav som 5,7 pr. 1.000 fødte drenge og 4,7 pr. 1.000 fødte piger, således at næsten alle bliver ét år gamle svarende til ca. 9.940 drenge og ca. 9.950 piger ud af 10.000 nyfødte.

Hvornår er halvdelen døde?

En anden beskrivelse af den samlede udvikling får man ved at se på, hvornår en fødselsgeneration må forventes at være halveret. Med dødeligheden for 1850/59 som udgangspunkt vil dette finde sted omkring 50-års alderen for mænd og omkring 55-års alderen for kvinder. Med dødelighedstal fra slutningen af 1990'erne sker dette først omkring 77-års alderen for mænd og omkring 82-års alderen for kvinder.

I det følgende beskrives de mest markante udviklingstendenser i dødeligheden i de sidste 150 år.

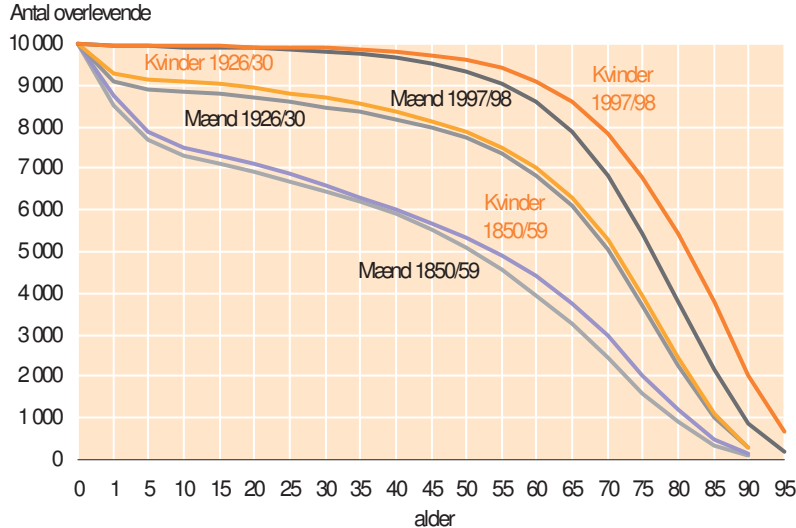
Udviklingen i levetiden

Overlevelseskurver

Ved at beskrive overlevelsen i en befolkning beskriver man samtidig dødeligheden. Dette gøres i overlevelseskurven, der grafisk viser, hvorledes en bestand af nyfødte (der tænkes født samtidig) overlever fra alder til alder. Dødelighedens størrelse bestemmer kurvens forløb. I figur 4.1 er der for hvert køn tegnet en overlevelseskurve baseret på dødeligheden i starten, i midten og i slutningen af de 150 år, vi beskriver.

Jo lavere kurverne ligger, jo større er dødeligheden, og jo færre overlever fra en alder til den næste. Den høje spædbarnsdødelighed i begyndelsen af perioden 1850/59 viser sig ved, at overlevelseskurven falder stejlt allerede fra alder 0 år. I perioden 1926/30 er spædbarnsdødeligheden tilsyneladende faldet betydeligt, men er dog stadig relativt stor, hvorimod den i dag er så lille, at overlevelseskurven stort set først begynder at falde efter 50-års alderen.

Figur 4.1 Overlevelseskurver for mænd og kvinder

Kvinder lever længere end mænd

I alle tre perioder ligger overlevelseskurven for kvinder over mændenes som udtryk for, at dødeligheden generelt er lavere for kvinder end for mænd. Det fremgår også, at afstanden mellem kurverne ikke er lige stor i alle tre

perioder, idet den er en hel del større i dag end tidligere. Vi ser på dette nedenfor.

*Sværere
at nedsætte
dødeligheden*

Overlevelseskurverne flytter sig udefter, når dødeligheden falder, således at flere overlever. Man kan af kurverne godt få en fornemmelse af, at en forbedring specielt af børnedødeligheden har stor betydning for overlevelsen, og at det i dag er væsentlig sværere at opnå en stigning i levealderen, idet det i al væsentlighed skal ske ved at nedsætte dødeligheden for de ældre i befolkningen.

Kurverne viser samtidig udviklingen i middellevetiden, idet arealet under kurverne er et grafisk udtryk herfor. Arealet under kurven for 1850/59 er væsentligt mindre end arealet under de andre kurver. Middellevetiden er således steget fra periode til periode. Det er ligeledes tydeligt, at middellevetiden er lavere for mænd end for kvinder i de samme perioder.

I tabel 4.1 og i figur 4.2 er forløbet af middellevetiden vist gennem de 150 år beregnet ud fra de eksisterende dødelighedstavler. Indtil 1900 er beregningerne baseret på tiårsperioder, derefter på femårsperioder, dog er den sidste tavle for perioden 1997/98.

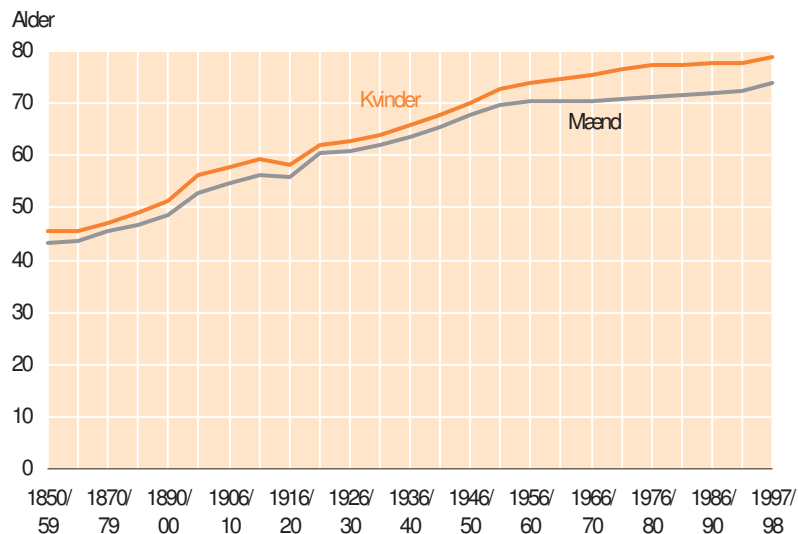
Tabel 4.1 **Middellevetider 1850/59 til 1997/98**

Periode	Middellevetid			Stigning	
	Mænd	Kvinder	Forskel	Mænd	Kvinder
1850/59	43,1	45,4	2,3	.	.
1860/69	43,7	45,6	1,9	0,6	0,2
1870/79	45,5	47,2	1,7	1,8	1,6
1880/89	46,8	48,9	2,1	1,3	1,7
1890/00	48,6	51,4	2,8	1,8	2,5
1901/05	52,9	56,2	3,3	4,3	4,8
1906/10	54,9	57,9	3,0	2,0	1,7
1911/15	56,2	59,2	3,0	1,3	1,3
1916/20	55,8	58,1	2,3	-0,4	-1,1
1921/25	60,3	61,9	1,6	4,5	3,8
1926/30	60,9	62,6	1,7	0,6	0,7
1931/35	62,0	63,8	1,8	1,1	1,2
1936/40	63,5	65,8	2,3	1,5	2,0
1941/45	65,6	67,7	2,1	2,1	1,9
1946/50	67,8	70,1	2,3	2,2	2,4
1951/55	69,8	72,6	2,8	2,0	2,5
1956/60	70,4	73,8	3,4	0,6	1,2
1961/65	70,3	74,5	4,2	0,0	0,8
1966/70	70,6	75,4	4,9	0,2	0,9
1971/75	70,9	76,5	5,6	0,3	1,1
1976/80	71,2	77,2	6,0	0,3	0,8
1981/85	71,5	77,5	6,0	0,2	0,3
1986/90	71,9	77,7	5,8	0,4	0,2
1991/95	72,5	77,8	5,3	0,6	0,2
1997/98	73,7	78,7	5,0	0,8	0,9

Tilvæksten har været positiv i alle årene bortset fra perioden 1916/20, hvor infektionssygdomme bevirkede en stigende dødelighed især for unge men-

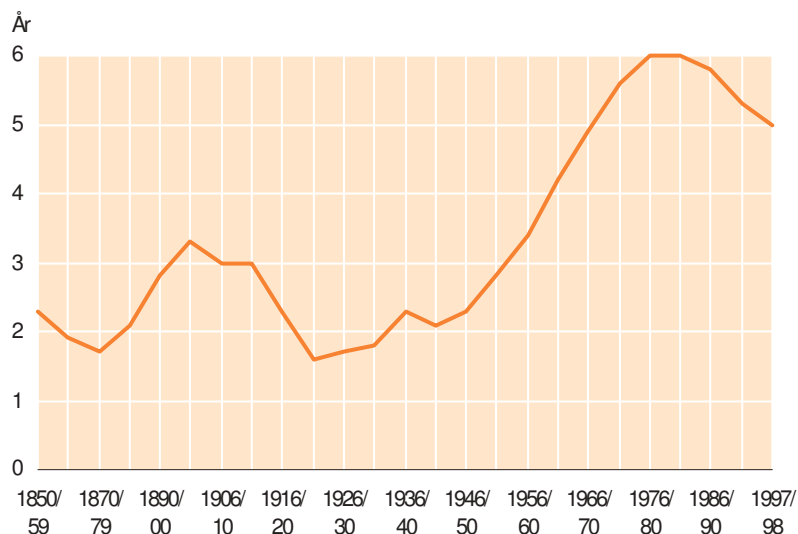
nesker. Af udviklingen fremgår det endvidere, at dødelighedsnedgangen har været større i den første halvdel af de 150 år end i de sidste. De to verdenskrige har ikke, som i de lande, der mere aktivt deltog i krigene, sat sig spor i den danske dødelighed. Det ses af figur 4.2, at middellevetiden har været stagnerende for mændenes vedkommende efter midten af 1950'erne og for kvindernes vedkommende fra midten af 1970'erne, et forhold der i de seneste år har skabt bekymring.

Figur 4.2 **Middellevetid 1850/59 til 1997/98**

Figur 4.2 viser også, at forskellen i middellevetiden mellem kvinder og mænd er steget efter 2. verdenskrig, dog med den betydningsfulde tendens, at der i den sidste del af perioden er sket en indsnævring.

Figur 4.3 **Forskell i middellevetid mellem mænd og kvinder**

Den faktiske forskel i middellevetiden mellem kvinder og mænd fremgår af figur 4.3.

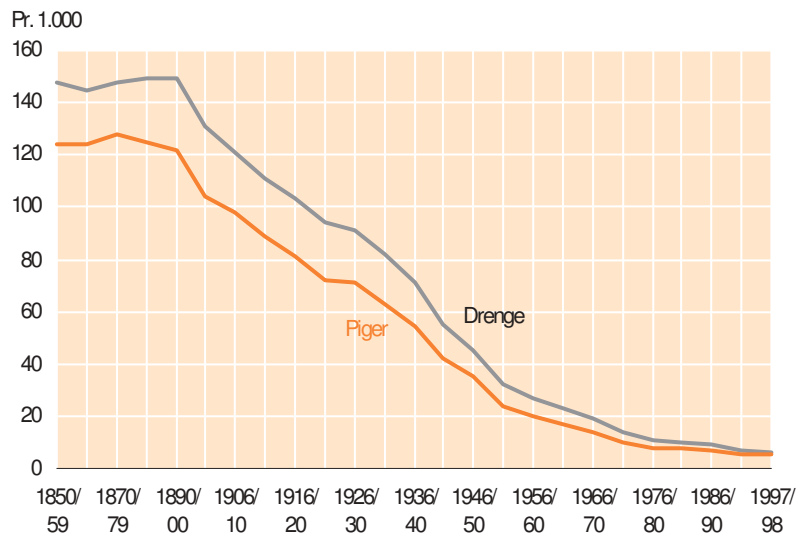
Den mindste forskel findes i perioden 1921/25 med 1,6 år men er efter 2. verdenskrig steget til et maksimum på 6,0 år. Siden midten af 1980'erne er forskellen igen faldet noget, idet mændenes middellevetid er steget hurtigere end kvindernes. En af de væsentligste årsager til, at forskellen i levetid mellem mænd og kvinder tidligere har været lille, har været kvindernes særlig høje dødelighed i de fødedygtige aldre. Sygdom og død i forbindelse med graviditet og fødsel har tidligere holdt kvindernes middellevetid nede. Hvad der er årsagen til faldet i de seneste år er usikkert, men en delvis forklaring kan være, at kvindernes ligestilling med mændene på arbejdsmarkedet kan have ført til en tilnærmelse af middellevetiden.

Spædbarnsdødeligheden

Dødeligheden i det første leveår (spædbarnsdødeligheden) påkalder sig særlig interesse, idet størrelsen heraf kan tages som et udtryk for den generelle sundhedstilstand.

Som nævnt i indledningen var spædbarnsdødeligheden meget høj i midten af 1850'erne med et niveau tæt på 150 pr. 1.000 fødte. Figur 4.4 viser udviklingen til i dag. Det er bemærkelsesværdigt, at spædbarnsdødeligheden er konstant indtil begyndelsen af 1900-tallet og derfor ikke har bidraget til det almindelige dødelighedsfald i befolkningen. Men efter 1900 falder dødeligheden hvert år til det nuværende lave niveau. Det fremgår også af kurven, at drenge gennem hele forløbet har en højere dødelighed end piger, men at forskellen i dag næsten er forsvundet.

Figur 4.4 **Spædbarnsdødelighed**

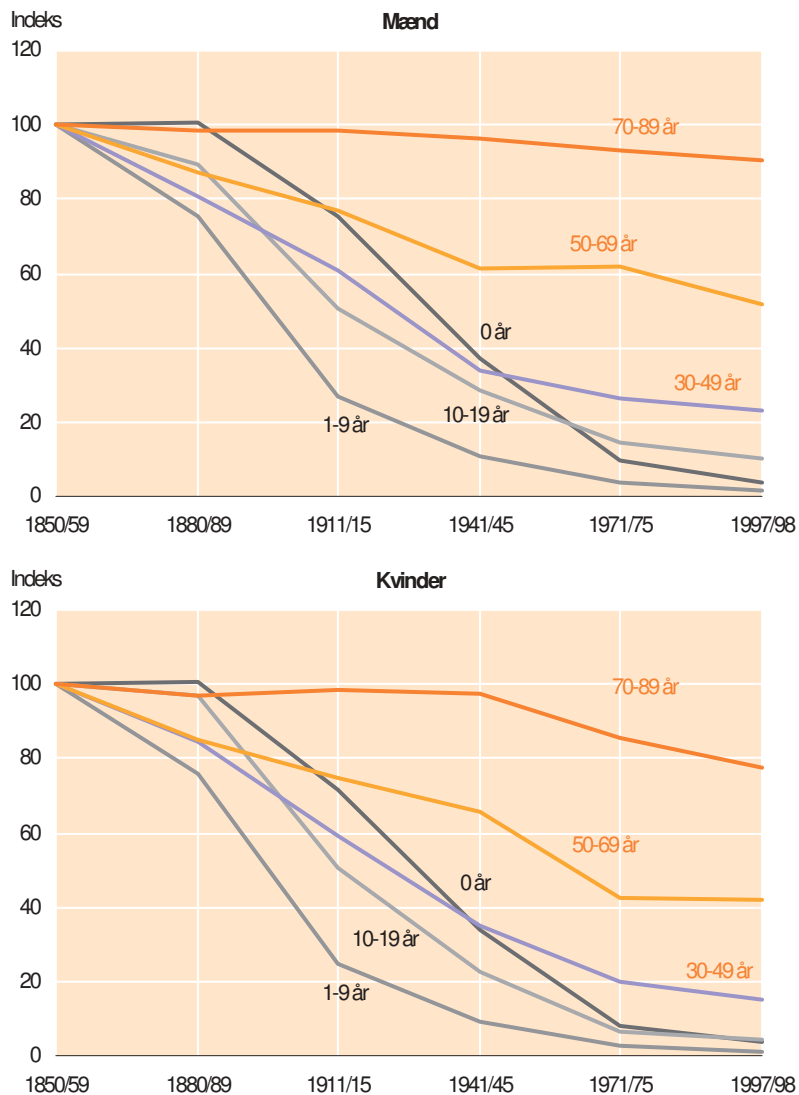

Mindre fald i de højere aldre

I figur 4.5 og tabel 4.2 ses indekstal for udviklingen i den aldersbetingede dødelighed fordelt på en række relativt brede aldersklasser.

Dødeligheden er faldet i alle aldersklasser, men forholdsme­ssigt langt mindre i de ældre end i de yngre. I den ældste aldersklasse, der er medtaget her, de 70-89-årige, er faldet kun 10 pct. for mænd og 22 pct. for kvinder i mod­setning til faldet for de yngre aldersklasser på over 95 pct.

Figur 4.5 **Aldersbetinget dødelighed, indeks**

Som nævnt falder spædbarnsdødeligheden ikke i begyndelsen af perioden, men for de 1-9-årige sker der et kraftigt fald allerede fra starten af perioden.

Tabel 4.2 Aldersbetinget dødelighed, indeks

Alder	Mænd						Kvinder					
	1850/	1880/	1911/	1941/	1971/	1997/	1850/	1880/	1911/	1941/	1971/	1997/
	59	89	15	45	75	98	59	89	15	45	75	98
0 år	100	101	75	37	10	4	100	101	72	34	8	4
1-9 år	100	76	27	11	4	2	100	76	25	9	3	1
10-29 år	100	89	51	29	15	10	100	97	50	22	6	4
30-49 år	100	81	61	34	26	23	100	85	59	35	20	15
50-69 år	100	87	77	61	62	52	100	85	75	66	43	42
70-89 år	100	98	99	97	93	90	100	97	98	97	85	78

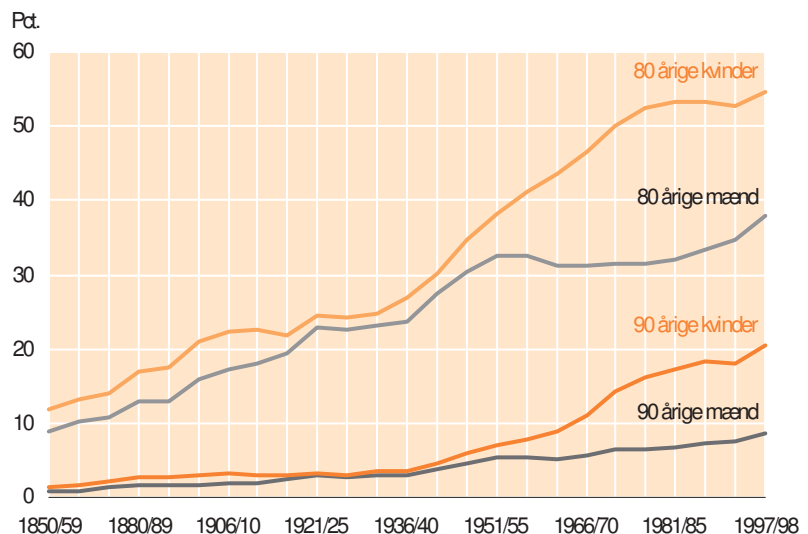
De ældstes dødelighed

Selvom dødelighedsfaldet i de sidste 150 år har været mindst for de ældste aldersgrupper, knytter der sig dog en væsentlig interesse til gruppens dødelighed og sundhedsforhold. Dels skal en yderligere stigning i den danske middellevetid fortrinsvis komme fra gruppen af ældre personer, og dels er fx sundhedsomkostningerne langt større for ældre end for yngre.

På trods af at middellevetiden for nyfødte er steget meget markant i de sidste 150 år, er der ikke sket større ændringer i restlevetiden for de ældste. 80-årige mænd havde i henhold til dødeligheden i perioden 1850/59 en restlevetid på 4,8 år, medens kvinderne havde 5,1 år. 150 år efter var restlevetiden kun steget til 6,6 år for mænd og 8,5 år for kvinder.

Hvad der derimod er meget markant er, at det generelle dødelighedsfald betyder, at langt flere bliver ældre i dag end tidligere. Af figur 4.6 fremgår det, hvor stor en andel af en fødselsgeneration, der kan forvente at blive 80 år eller 90 år beregnet ud fra dødeligheden i den pågældende periode.

Figur 4.6 Andel overlevende i alder 80 år og 90 år

Med udgangspunkt i dødeligheden i perioden 1850/59 var det kun 8,9 pct. af mændene og 11,9 pct. af kvinderne, der ville blive 80 år, tal der er steget

til 37,9 pct. og 54,5 pct. i perioden 1997/98. Tilsvarende tal for de 90-årige er i 1850/59 0,8 og 1,4 pct. og i 1997/98 8,7 og 20,3 pct. Kvindernes gunstige dødelighedsudvikling ses tydeligt af disse tal.

Hvor gammel bliver man?

Dødelighedsudviklingen fører således til, at langt flere bliver ældre i dag end tidligere, men der er ikke sket en tilsvarende ændring i den maksimale (højeste) alder, en dansker kan opnå. Ved folketællingen i 1801 var der kun registreret 5 personer på 100 år eller derover. I 2000 er der 484 personer. I 2000 i Danmark er den ældste mand 107 år og den ældste kvinde 110 år, og den ældste person, der hidtil har været registreret, har været en kvinde på 111 år.

Udviklingen siden 1960

Den danske dødelighedsudvikling siden 1960 har påkaldt sig særlig interesse specielt fra en sundhedspolitisk synsvinkel. Årsagen er, at udviklingen mod længere levealder er gået meget langsommere i Danmark end i de lande, Danmark normalt sammenligner sig med. I starten af perioden lå den danske middellevetid blandt de højeste i Vesteuropa, men i slutningen af perioden derimod blandt de laveste.

Tabel 4.3 Øgning i middellevetid for mænd og kvinder fra 1961/62 til 1997/98

	Mænd	Kvinder
Hele perioden	3,3 år	4,2 år
Fra 1961/62 til 1979/80	0,8 år	2,9 år
Fra 1979/80 til 1997/98	2,5 år	1,3 år

I perioden 1961/62 til 1997/98 er middellevetiden øget med 3,3 år for mænd og 4,2 år for kvinder, jf. tabel 4.3. I perioden op til 1980 har mændene kun haft en meget beskednen middellevetidsfremgang, medens stigningstakten i perioden efter 1980 har været ganske lav for kvinderne.

Tabel 4.4 Procentvis nedgang i dødeligheden fra 1961/65 til 1997/98

Aldersklasse	pct.	
	Mænd	Kvinder
0 år	75,2	72,3
1-9 år	63,7	72,3
10-19 år	31,9	37,2
20-29 år	23,0	39,9
30-39 år	1,5	35,6
40-49 år	1,7	18,7
50-59 år	22,1	12,1
60-69 år	13,9	9,1
70-79 år	10,3	26,8
80-89 år	7,9	21,4

Forskellige aldersklassers dødelighedsudvikling

Begge køn har i alle aldersklasser oplevet en dødelighedsnedgang siden 1960, jf. tabel 4.4, men mænd imellem 30-49 år har haft en meget ringe nedgang sammenlignet med alle andre grupper. Procentændringen var for disse på under 2 pct. set over hele tidsrummet. Imidlertid dækker dette meget lille fald i dødeligheden over en stigning i dødeligheden frem til 1980'erne efterfulgt af en ret kraftig nedgang siden. Denne tendens til sti-

gende dødelighed i en del af perioden fra 1961/65 til 1997/98, men fald for hele perioden under ét, genfindes i svagere målestok for de andre grupper af mænd, undtagen børn under 10 år. Samme tendens findes for kvinder i 20-29-års alderen samt mellem 40 og 79 år.

Andre grupper, der set over hele perioden har haft ringere dødelighedsudvikling end de fleste andre, er 80-89-årige mænd og 60-69-årige kvinder med henholdsvis 8 og 9 pct. dødelighedsfald fra 1961/65 til 1997/98. Bedst har udviklingen været for 0-årige og for andre børn under 10 år. For disse grupper er dødeligheden stort set reduceret til mellem en fjerdedel og en tredjedel.

*Er stagnationen
slut?*

Den nyeste dødelighedstavle, som vedrører årene 1997/98, viser en ret stor dødelighedsnedgang og stigning i middellevetiden i forhold til 1991/95. Hvis man ser på rækken af femårsdødelighedstavler skal man tilbage til 1950'erne for at se en hurtigere dødelighedsnedgang for mænd. Kvindernes dødelighedsnedgang har på det seneste ikke været helt så kraftig som mændenes. Man skal kun tilbage til 1970'erne for at observere ligeså hurtig nedgang. Men perioden med meget langsom stigning i middellevetiden med tendens til stagnation for kvinderne kunne se ud til at være forbi.

5. Forsørgerbyrden

Forsørgerbyrden er et udtryk for, hvor stor en del af befolkningen, som er afhængig af andre til sin forsørgelse. Bestemmelse af forsørgerbyrden kan ske på flere måder alt afhængig af definition og anvendelsesområde. Befolkningsstatistikken giver mulighed for at beregne en demografisk forsørgerbyrde helt tilbage til 1850.

Børnerige familier under trange kår ved juletid 1905.

Det er her valgt at definere dem, som skal forsørges, som personer, der er yngre end 15 år eller fyldt 65 år. Forsørgere bliver dermed personer mellem 15 og 64 år.

Problematiske aldersgrænser

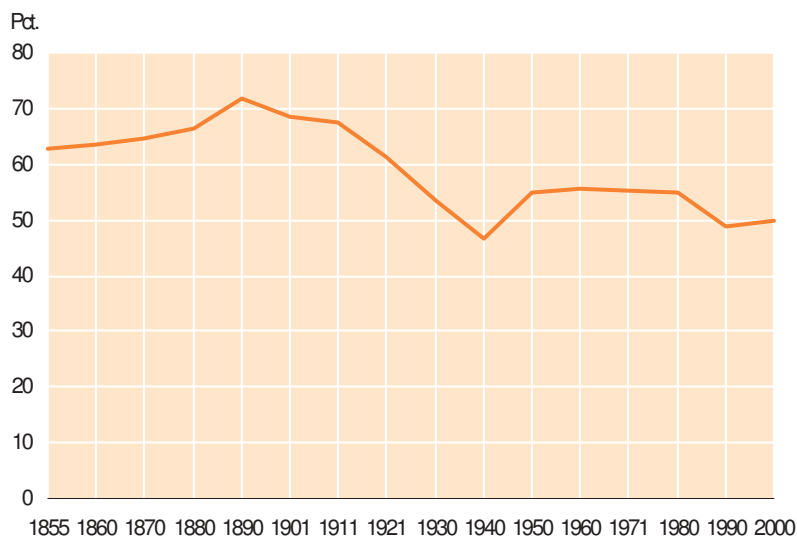
En definition, som anvender de samme aldersgrænser igennem en lang periode, er naturligvis problematisk. Samfundsstrukturen ændres radikalt i perioden og dermed grænserne for forsørgede og forsørgere. For den yngre del af befolkningen gælder, at andelen af uddannelsessøgende og uddannelsernes længde forandres, mens der for den ældre del gælder, at tidspunktet for tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet ændres. Kvindernes øgede deltagelse på arbejdsmarkedet er en ændring, som ikke kan belyses ved en aldersbestemt forsørgerbyrde. Til trods for de problemer, der er ved at definere en forsørgerbyrde på den angivne måde, kan udviklingen over tiden i forholdet mellem de forskellige aldersgrupper give et interessant billede.

*Forsørgerbyrden
fra 1855 til 2000*

Fra midten og frem til slutningen af det 19. århundrede er den demografiske forsørgerbyrde forholdsvis konstant. Over en 25-års periode fra 1880 til 1880 stiger forsørgerbyrden fra 63 til 66 pr. 100 personer i den erhvervsaktive alder 15-64 år, mens den de efterfølgende ti år stiger til 72 (se figur 5.1). I årene fra 1890 og frem til 1940 falder forsørgerbyrden til 47. Dette markante fald skal ses i sammenhæng med, at antallet af fødte mindskes, samtidig med at antallet af døde ligger relativt uændret omkring 40.000. Efter en kortvarig stigning i de efterfølgende år holder forsørgerbyrden sig konstant omkring 55. I 1980'erne og 1990'erne ligger den demografiske forsørgerbyrde på et lavere niveau. I år 2000 er forsørgerbyrden nede på 50 pr. 100 personer i aldersgruppen 15-64 år.

Figur 5.1

Den demografiske forsørgerbyrde fra 1855 til 2000

Den demografiske forsørgerbyrde kan opdeles i en "ung" forsørgerbyrde og en "ældre" forsørgerbyrde. Figur 5.2 illustrerer, hvordan sammensætningen af de forsørgede har ændret sig med tiden.

*De unges andel af
forsørgerbyrden*

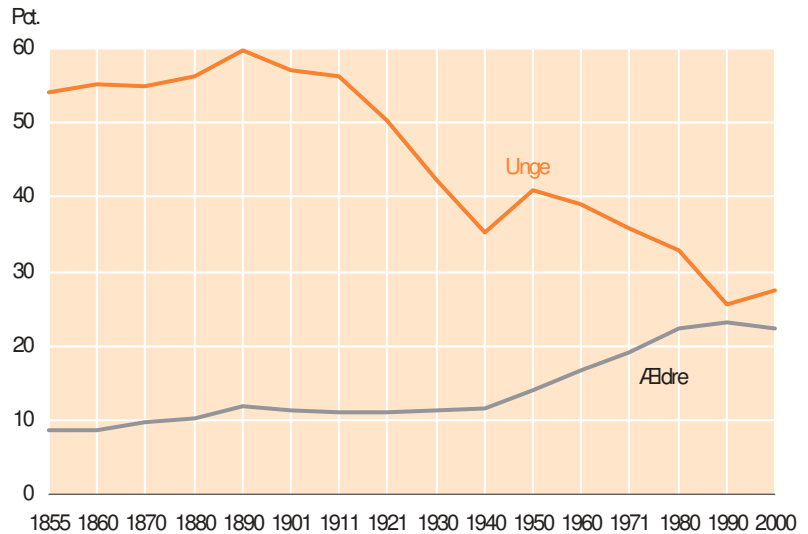
Gennem hele den betragtede periode har gruppen under 15 år udgjort en højere andel af de 15-64-årige end gruppen på 65 år og derover. Variationerne i de unges andel af forsørgerbyrden følger i udstrakt grad bevægelserne i fødselstallet. Mest markant er faldet i forsørgerbyrden fra 1911 og frem til 1940, der falder sammen med nedgangen i fødselstallet, som blev illustreret i de to kapitler om henholdsvis befolkningens størrelse og nedgang i fertiliteten. Den kraftige stigning i antallet af fødsler i perioden fra 1940 til 1950 giver sig for første gang siden 1890 udslag i en voksende forsørgerbyrde.

*De ældres andel af
forsørgerbyrden*

Frem til 1940 udgjorde gruppen på 65 år og derover en forholdsvis konstant andel, svingende mellem 9 og 12 pr. 100 personer i aldersgruppen 15-64 år. I de efterfølgende 50 år steg de ældres andel af forsørgerbyrden jævnt, men

i 1990'erne er den atter faldet. Ved udgangen af 1900-tallet var forskellen på de unge og ældres andel begrænset til 6 procentpoint. Den viste udvikling indikerer, at befolkningen generelt er blevet ældre.

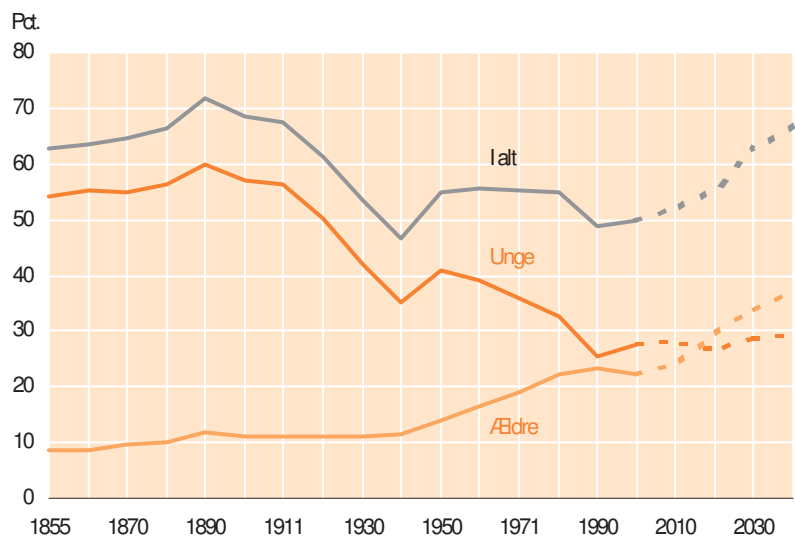
Figur 5.2 Den demografiske forsørgerbyrde fordelt på unge og ældre

Forsørgerbyrden i det 21. århundrede

De seneste år har den fremtidige forsørgerbyrde været et tilbagevendende tema i den offentlige debat. Årsagen er, at prognoser for befolkningsudviklingen viser en vækst i antallet af personer på 65 år og derover, som medfører, at den samlede forsørgerbyrde vokser til 67 pr. 100 personer i den erhvervsaktive alder i år 2040, hvilket er det højeste niveau siden 1911.

Figur 5.3 Den demografiske forsørgerbyrde fra 1855 til 2040

Hvor de unge tidligere dominerede den samlede forsørgerbyrde, vil der ifølge prognoserne i fremtiden vise sig et andet billede. Frem til 2014 vil den yngste del af befolkningen endnu udgøre en større andel end den del af befolkningen, som er 65 år og derover (se figur 5.3). Herefter sker der et skift, således at andelen af ældre bliver stadig større end andelen af unge. Årsagen hertil er, at prognoserne forudsiger et markant fald i antallet af fødsler frem til 2013 som følge af meget små fødselsårge i starten af 1980'erne.

Erhvervsbetinget forsørgerbyrde

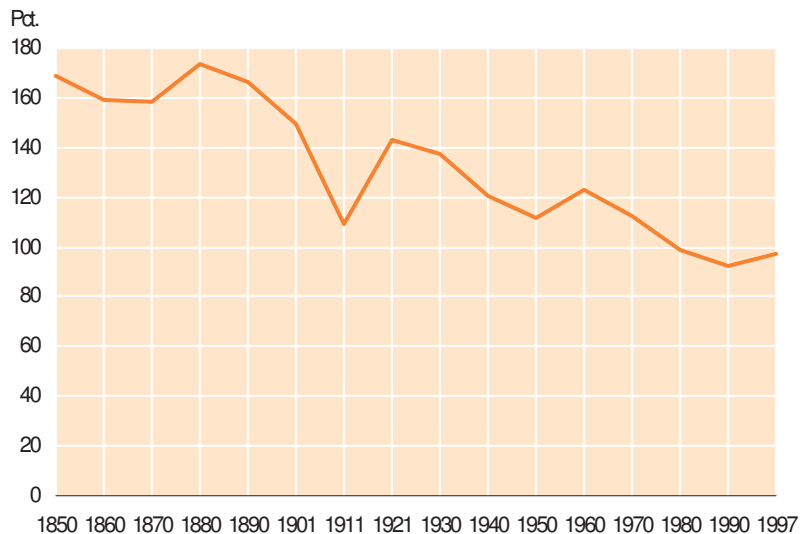
De gamle folketællinger sammen med nyere beskæftigelsesstatistik giver mulighed for at beregne et mål for forsørgerbyrden, som er betinget af befolkningens aktivitet på arbejdsmarkedet. Over en 150-års periode er registreringen af befolkningens beskæftigelse ikke ensartet, men er tilpasset den løbende samfundsudvikling. Således fordeler man frem til folketællingen i 1921 befolkningen på tre kategorier forsørgere, forsørgede og tyende. Herefter er denne opdeling ikke tidssvarende, men bliver afløst af en fordeling af befolkningen i og uden for erhverv.

Det er her valgt at definere den erhvervsbetingede forsørgerbyrde som antallet af personer, der ikke er beskæftiget, i forhold til antallet af personer i befolkningen, der er beskæftiget. Frem til 1921 opgøres antallet af beskæftigede som summen af forsørgere, tyende og delvist forsørgede.

Høj erhvervsbetinget forsørgerbyrde

Figur 5.4 viser en væsentlig højere erhvervsbetinget forsørgerbyrde end den demografiske forsørgerbyrde i figur 5.1. Dette skyldes, at den erhvervsbetingede forsørgerbyrde som nævnt tager højde for de personer i den arbejdsdygtige alder, som ikke er beskæftiget. Det er frem til 1970'erne især gifte kvinder uden selvstændigt erhverv samt studerende og førtidspensionister. I den demografiske definition medregnes disse personer som forsørgere, når blot de er mellem 15 og 64 år.

Figur 5.4 Den erhvervsbetingede forsørgerbyrde fra 1850 til 1997

*Faldende
forsørgerbyrde*

Den erhvervsbetingede forsørgerbyrde er i 1850 på 169 pr. 100 beskæftiget og når det laveste punkt i 1990, hvor den er på 92 pr. 100 beskæftiget. Ser man bort fra niveauforskellen, følger den erhvervsbetingede forsørgerbyrde generelt den demografiske. Dog er der flere og større udsving på den erhvervsbetingede forsørgerbyrde. Den største forskel mellem de her beskrevne opgørelsesmetoder ses omkring folketællingen i 1911, hvor den erhvervsbetingede forsørgerbyrde falder væsentligt fra 149 pr. 100 beskæftigede i 1901 til 109 i 1911. Efterfølgende stiger forsørgerbyrden til 143 i 1921. Modsat den demografiske forsørgerbyrde kan variationerne i den erhvervsbetingede forsørgerbyrde i højere grad forklares ud fra udviklingerne i samfundsøkonomien. Dette betyder, at man kunne forvente en voksende forsørgerbyrde i 1970'erne som følge af lavkonjunkturen. Dette er imidlertid ikke tilfældet, idet forsørgerbyrden er faldende fra 1960 og frem til 1990. En forklaring på den udvikling er, at perioden har været kendetegnet ved, at flere og flere kvinder blev erhvervsaktive til trods for lavkonjunkturen.

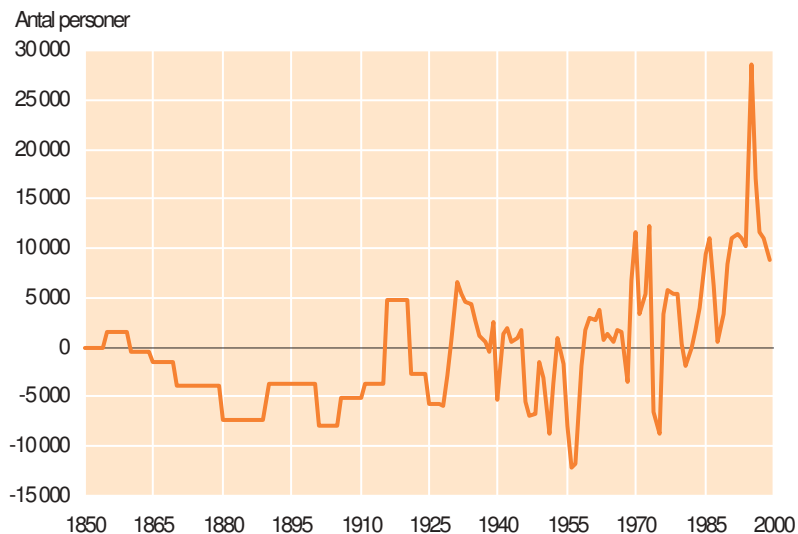
6. Fra udvandringsland til indvandringsland

Vandringer over landegrænser er ikke en ny foreteelse. Når livsbetingelserne i form af økonomiske, politiske eller andre rent personlige muligheder synes bedre andre steder end i hjemlandet, er grundlaget for en vandring til stede. Afgørende for om vandringerne kan realiseres er naturligvis både ud- og indvandringslandets indstilling til vandringer. Transportmulighederne har ligeledes betydning - især for vandringer over store afstande. Forklaringer på vandringsmønstre kan som regel findes i den økonomiske og politiske udvikling i afsender- og modtagerlandene.

Manglende statistik

Vandringerne er det område inden for befolkningsstatistikken, som er dårligst belyst. Det gælder ikke kun Danmark, men også langt de fleste andre lande. Statistik om vandringer til og fra Danmark i 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet findes kun i form af opgørelser over oversøiske udvandring. Den beregnede nettoindvandring i en periode kan dog give et indtryk af vandringernes betydning. Nettovandringen mellem to folketællinger er opgjort som den rest, der fremkommer, når fødselsoverskuddet trækkes fra befolkningstilvæksten i perioden. Disse beregninger er behæftede med en vis usikkerhed, og vandringerne over landegrænserne er naturligvis betydeligt større end netto-tallet.

Figur 6.1 Udviklingen i nettoindvandringen

Fra 1869 til 1930 findes opgørelser over den oversøiske udvandring fra Danmark. Opgørelserne bygger på genparter af indgåede udvandringskontrakter og er i flere henseender mangelfulde, men de indeholder på den anden side informationer, som senere vandringsstatistikker ikke kan give. Der findes fx oplysninger om den udvandedes tidligere bopæl og beskæftigelse for perioden 1890-1924.

Først fra 1928 findes en egentlig vandringsstatistik, som bygger på folkeregistrens oplysninger.

*Fra udvandringsland
til indvandringsland*

I Danmark er vandringernes betydning for befolkningsudviklingen lille i den første del af 1800-tallet. Fra 1860'erne og helt frem til 1930 må Danmark betragtes som et udvandringsland (se figur 6.1). Den negative nettoindvandring bliver kun brudt i årene under 1. verdenskrig. Perioden fra 1930 og frem til 1982 præges af store variationer i nettoindvandringen, og det er først efter 1982, nettoindvandringen er en ubrudt række af positive tal. Danmarks position som et land, der fortrinsvis modtager indvandrere, er altså af nyere dato.

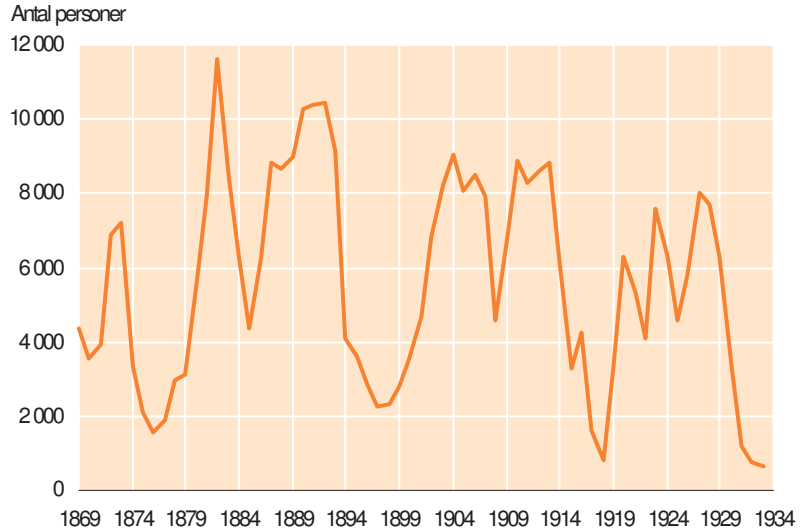
Drømmen om lykken på den anden side af Atlanten.

*Udvandrere
til Amerika*

I 1860'erne tager den oversøiske udvandring fart. Ny lovgivning i USA gør det muligt at erhverve jord til en overkommelig pris, og udvandringen fra Europa til Nordamerika bliver sat i system. I perioden fra 1860 og op til 1. verdenskrig udvandrer ca. 300.000 personer fra Danmark til oversøiske lande.

I 1869 findes der udvandringskontrakter for 4.359 personer, og i de følgende ti år svinger antallet af oversøiske udvandrere mellem ca. 2.000 og 7.000 pr. år (se figur 6.2). Igennem 1880'erne stiger antallet af udvandrere - med en top i 1882 på næsten 12.000 udvandrere - og i begyndelsen af 1890'erne er der flere end 10.000 oversøiske udvandrere hvert år. Herefter er udvandringstallene igen svingende, men de når ikke op på niveauet fra 1882.

Figur 6.2 **Oversøiske udvandringer**

Sammenlignet med Amerikaudvandringen fra de andre nordiske lande er den danske udvandring beskednen. Kun ca. 15 pct. af udvandringen fra Skandinavien kommer fra Danmark. At udvandringen i mindre grad berører Danmark, hænger utvivlsomt sammen med de bedre økonomiske forhold her i landet. Den kraftige vækst i befolkningen i anden halvdel af 1800-tallet, som følge af faldende dødelighed og stadig høj fertilitet, kan i højere grad end i de andre skandinaviske lande opsluges af væksten, først i landbruget og senere i byerhvervene. Men de stadig større årgange og en langvarig depressionsperiode fra midten af 1870'erne til midten af 1890'erne giver dog grundlag for en del udvandring.

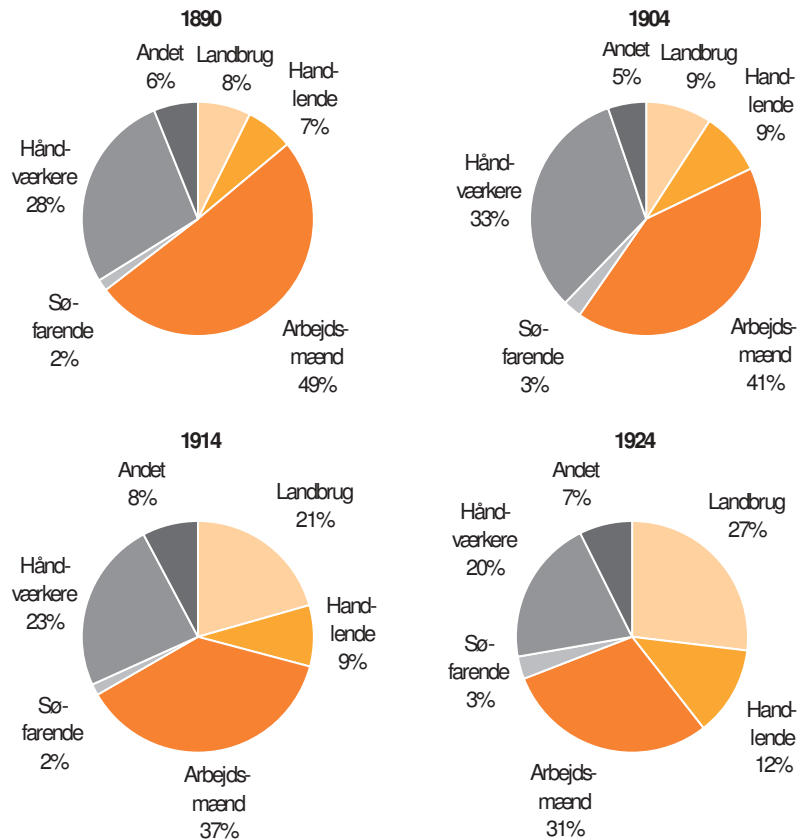
Den alt overvejende del af den oversøiske udvandring fra Danmark går til USA. I midten af 1920'erne indføres kvoter for indvandringen til USA, og en stigende del af udvandringen går til Canada. I slutningen af 1920'erne er udvandringen til Canada større end til USA. Depressionen i 1930'erne tager den sidste pust ud af vandringerne til Amerika.

De oversøiske udvandrere er unge, hovedparten af dem er mellem 15 og 29 år, når de udvandrer. Den største del af udvandrerne er mænd - i nogle år er det ca. 70 pct. - og de kommer typisk fra landdistrikterne.

I 1890 er Amerikaudvandrerne typisk en ung arbejdsmand, som forlader sin bopæl på landet. Ca. halvdelen af de mænd, som udvandrer, er arbejdsmænd, godt en fjerdedel er håndværkere, og mindre end 10 pct. kommer

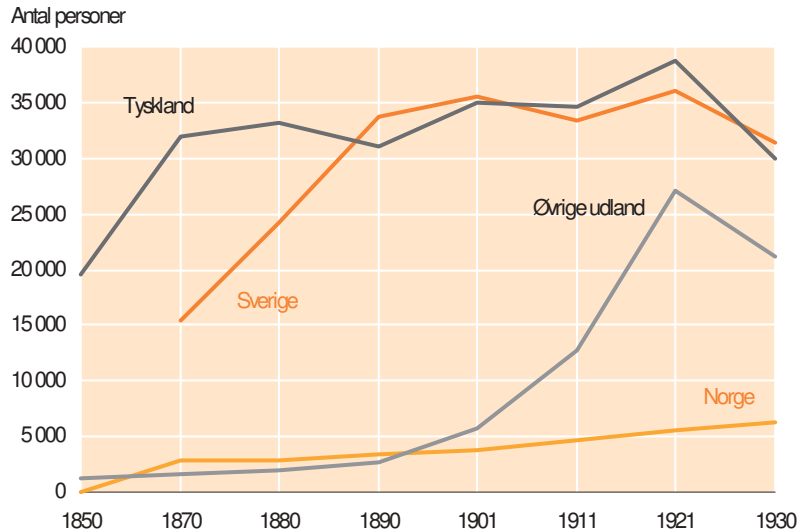
fra landbruget (se figur 6.3). Sammensætningen af udvandrere ændrer sig over tiden. I stigende grad er det landbruget, som afgiver arbejdskraft til udvandringen, og i 1924 kommer 27 pct. af udvandrerne fra landbruget. Andelen af personer med beskæftigelse inden for handel vokser ligeledes og udgør i 1924 12 pct. af udvandrerne.

Figur 6.3 Oversøiske udvandringer - voksne mænd (over 14 år)

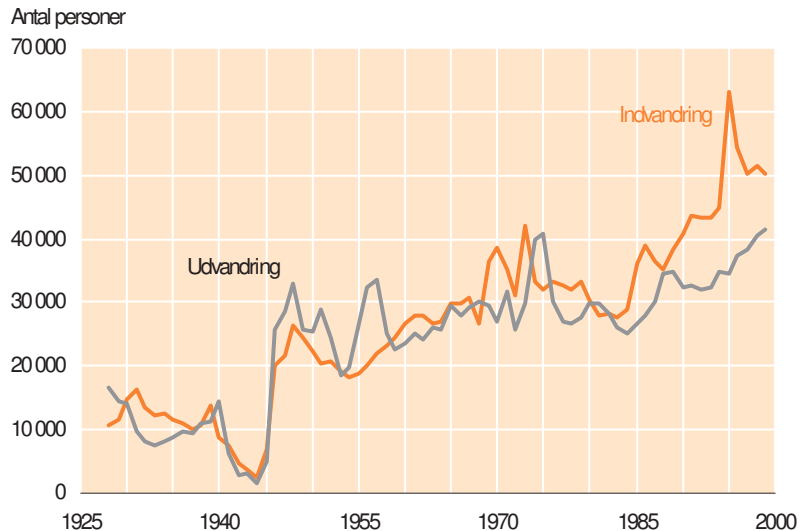
Andre vandringer

De oversøiske udvandringer er de mest betydelige i årtierne omkring århundredeskiftet. Der forekommer naturligvis andre ud- og indvandringer, blot findes ikke dækkende statistik over dem. Fra folketællingernes oplysninger om befolkningens fødested fremgår det, at der må have foregået en del indvandring fra bl.a. Sverige og Tyskland. Fx stiger antallet af personer født i Sverige fra knap 25.000 i 1880 til 35.000 i 1901 (se figur 6.4). Det afspejler den økonomiske situation, der i denne periode var bedre i Danmark end i Sverige. Folketællingen 1921 viser 7.500 personer født i Polen - i stor udstrækning kvinder, der er indvandret som arbejdskraft i roeproduktionen.

Figur 6.4 **Befolkningen efter fødeland**

Perioden 1930-1960

I 1930'erne har Danmark en positiv nettoindvandring. Tilskuddet til befolkningen kommer især fra de nordiske lande, fra Tyskland og fra hjemvendende fra de tidligere udvandringslande USA og Canada. Der kommer godt 8.000 indvandrere fra USA og Canada i perioden 1933-39. 2. verdenskrig medfører en naturlig nedgang i vandringerne (se figur 6.5).

Figur 6.5 **Antal ind- og udvandringer**

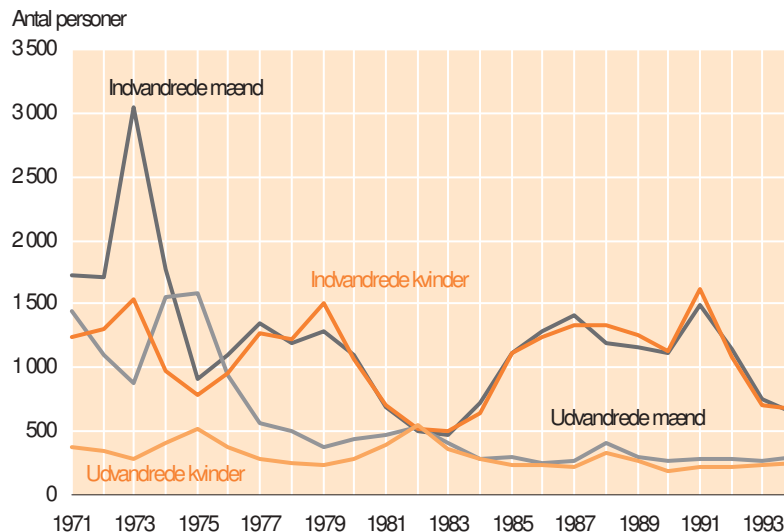
Stigende vandringsniveau

Efter 2. verdenskrig stiger vandringsniveauet mærkbart, såvel antal udvandrere som antal indvandrere ligger på over 20.000 pr. år. Udvandringen er igen større end indvandringen, men vandringerne foregår stort set stadig mellem de samme lande - de nordiske lande, Tyskland, USA og Canada samt i tiltagende grad Storbritannien.

Arbejdskraftindvandringen

I slutningen af 1960'erne sker en ændring i vandringsmønsteret. Højkonjunktoren medfører en øget efterspørgsel efter arbejdskraft, og da højkonjunktoren er udbredt i Europa, må arbejdskraften hentes fra fjernere lande. Det daværende Jugoslavien, Tyrkiet og Pakistan bliver de nye lande, hvorfra indvandringen kommer.

Figur 6.6 **Ind- og udvandringer 1966-1994 fra Jugoslavien, Tyrkiet og Pakistan**

Det er til en begyndelse næsten udelukkende unge mænd, som indvandrer, og tanken er, at der skal være tale om korte ophold i landet, man taler om "gæstearbejdere". Mange af indvandrerne vender også tilbage til hjemlandet efter kort tid, men en del bliver og får permanent arbejds- og opholdstilladelse (se figur 6.6).

Allerede i begyndelsen af 1970'erne indføres indvandringsstop for denne type indvandring, men det betyder ikke, at vandringsudvekslingen med de pågældende lande stopper. Arbejdskraftindvandringen bliver afløst af en voksende indvandring af familiesammenførte.

Familiesammenførte

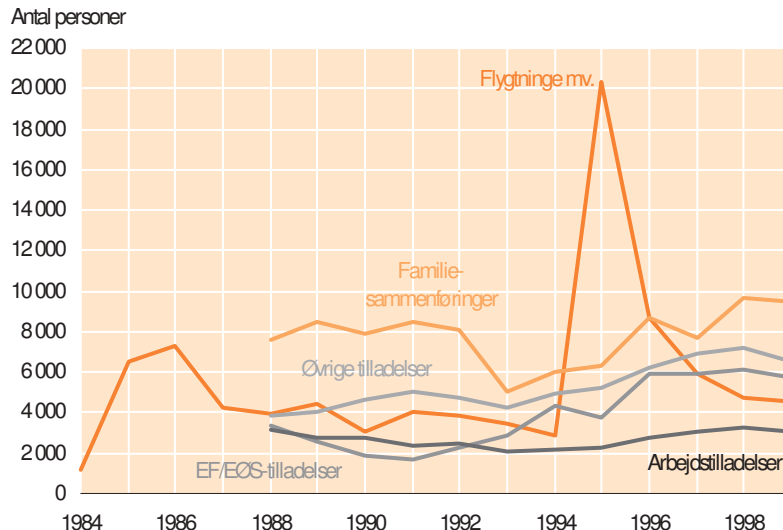
Den største andel af de opholdstilladelser, som gives, går til familiesammenføringer (se figur 6.7). Til at begynde med består familiesammenføringerne hovedsagelig i, at gæstearbejdernes ægtefæller og børn, som i første omgang var blevet i oprindelseslandet, kommer til Danmark. Senere skifter familiesammenføringerne karakter, og der bliver i højere grad tale om, at herboende indvandrere finder ægtefæller fra deres tidligere hjemland og danner familie med dem her i landet. Det er dog langt fra alle familiesammenføringer, som sker til en indvandrer. En stor del kan henføres til danskere, som finder ægtefæller i udlandet.

Flygtninge

Fra 1980'erne og frem må Danmark betragtes som et indvandringsland. Nettoindvandringen er positiv og indvandringsniveauet i slutningen af 1980'erne og i 1990'erne er højere end nogensinde. Indvandrerens sammensætning er ændret. En ny udlændingelov i 1983 giver asylansøgere bedre muligheder for at rejse ind i landet samt retskrav på familiesammen-

føring. Asylansøgere, som får bevilget opholdstilladelse, bliver en synlig og meget omdiskuteret del af indvandringen til Danmark.

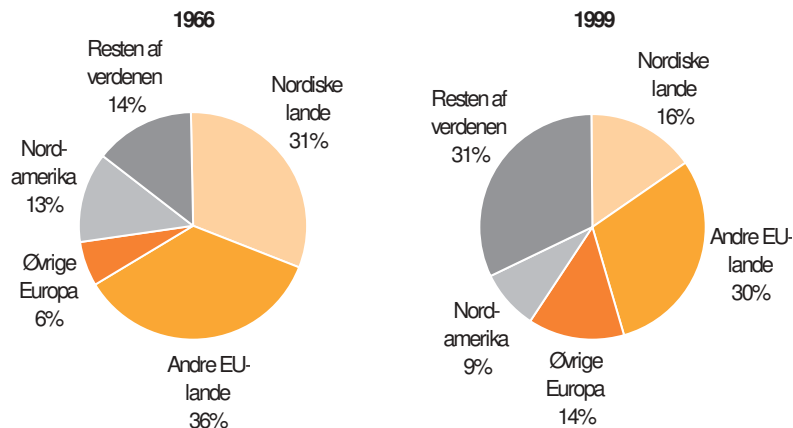
Figur 6.7 **Opholdstilladelser**

Uroligheder rundt om i verden afspejler sig hurtigt i indvandringen til Danmark. Bådflugtninge fra Vietnam er nogle af de første flygtninge i 1980'erne, men de bliver hurtigt fulgt af ofre for bl.a. uroligheder i Sri Lanka, borgerkrig i Libanon, krig mellem Iran og Irak og stridigheder i Somalia. Ikke mindst Jugoslaviens opløsning giver en voldsom stigning i antallet af opholdstilladelser til flygtninge i 1995 og 1996.

EU/EØS Danmarks medlemskab af EU og de åbnere grænser inden for EU/EØS-området giver i 1990'erne stigende vandringsstrømme til og fra medlemslandene. 40 pct. af indvandrerne i 1999 kommer fra et EU/EØS-land, og 49 pct. af udvandrerne har et af disse lande som mål.

Figur 6.8 **Indvandringer i årene 1966 og 1999**

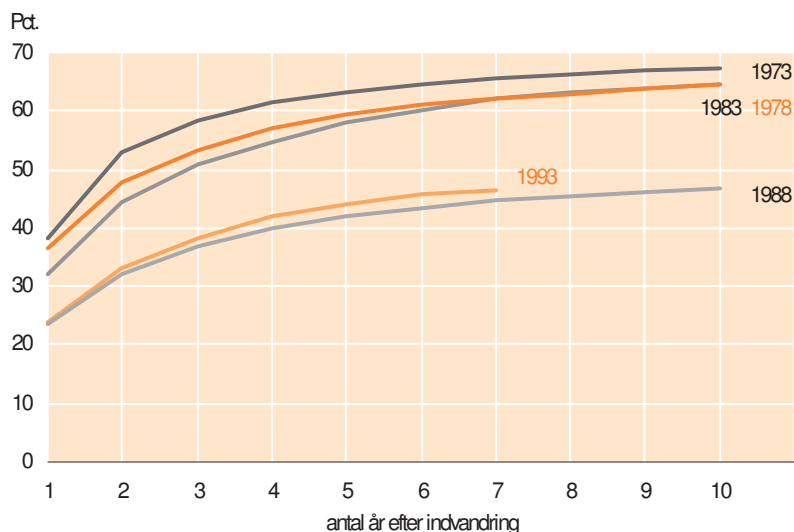
*Indvandringslande
i 1966 og 1999*

Fra 1966 til 1999 sker der en ændring i sammensætningen af de lande, vi modtager indvandring fra (se figur 6.8). I 1966 kommer mere end to tredjedele af indvandringen fra nordiske lande eller andre EU-lande (nuværende). Kun 14 pct. kommer fra lande uden for Europa og Nordamerika. I 1999 kommer næsten en tredjedel af indvandrerne fra denne del af verden, og de nordiske landes andel svinder ind til 16 pct., mens øvrige EU-lande næsten bevarer deres andel med knap en tredjedel af indvandrerne.

Genvandring

Mange af indvandrerne opholder sig kun i Danmark i en kortere periode og vender så tilbage til deres hjemland eller vælger at bosætte sig i et tredje land (se figur 6.9).

Figur 6.9

Genudvandring af indvandrede udenlandske statsborgere

Mere end en tredjedel af de udenlandske statsborgere, som indvandrer i 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne, bliver her mindre end ét år. Efter fire år har mere end halvdelen af dem forladt landet igen.

Flygtninge har ikke de samme muligheder for at genudvandre og det afspejler sig i genudvandringsniveauet for de senere år. Kun en fjerdedel af indvandrerne udvander igen inden for ét år, og efter fire år er der stadig ca. 60 pct. af dem tilbage i landet.

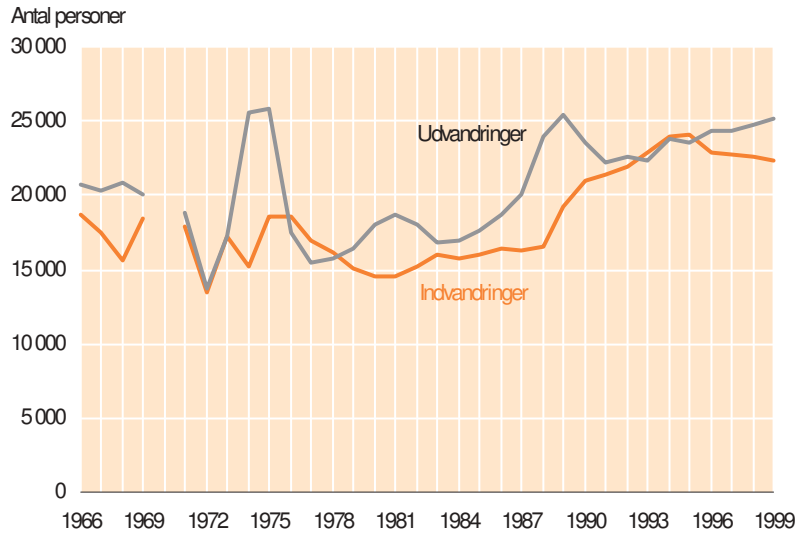
*Danske
statsborgeres
vandring*

Danske statsborgere står for en stor del af vandringerne til og fra Danmark. Siden 1960'erne er groft taget halvdelen af indvandrerne og to tredjedele af udvandrerne danske statsborgere. Med undtagelse af enkelte år er der en nettoudvandring af danske statsborgere (se figur 6.10).

De danske statsborgeres udvandring følger konjunkturerne. I perioder med lavkonjunktur stiger udvandringen markant. Det er fx tilfældet i begyndelsen af 1970'erne og op igennem 1980'erne.

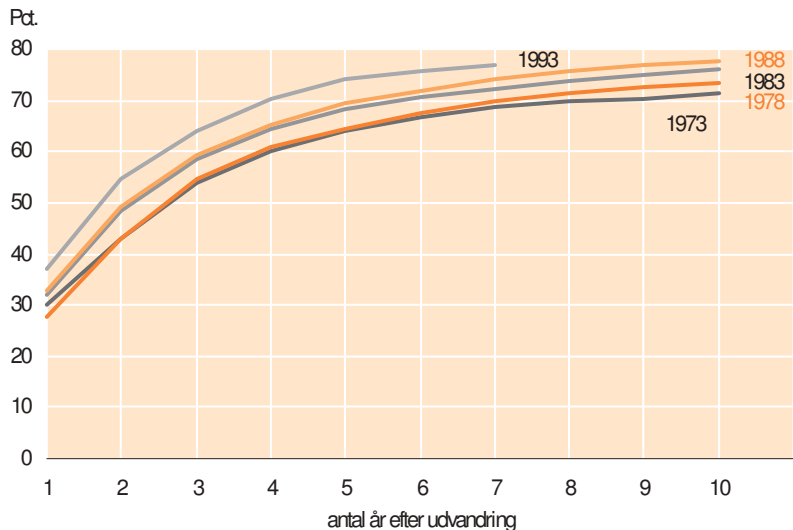
Figur 6.10 Ind- og udvandring af danske statsborgere

Anm. Der mangler statistik om ind- og udvandrede danske statsborgere i 1970.

En stor del af de danskere, som udvandrer, vender hurtigt tilbage. Mønstret for tilbagevenden er ikke ændret nævneværdigt i de seneste 20 år. Der er dog en tendens til, at en stigende andel vender tilbage inden ti år. Ca. en tredjedel vender tilbage inden for ét år - det drejer sig tit om studerende og personer med korte arbejdsophold i udlandet (se figur 6.11).

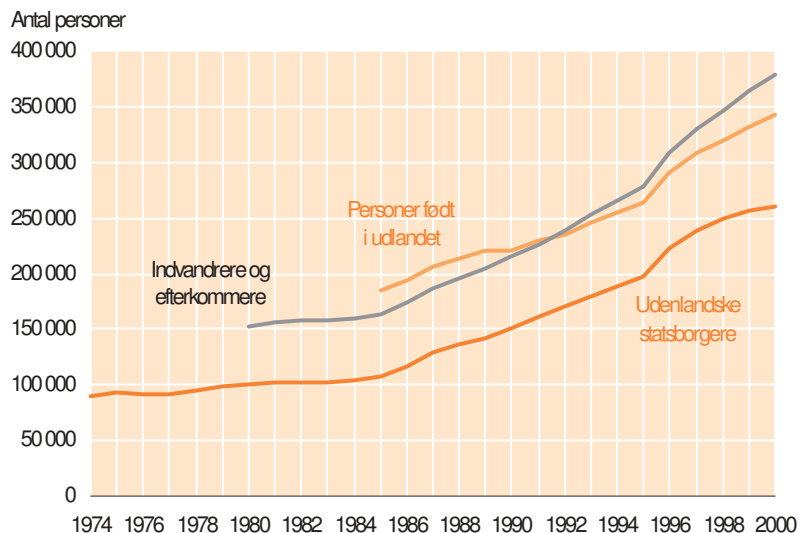
Figur 6.11 Genindvandring af danske statsborgere

Indvandrer-
befolkningen

Den stigende indvandring, især fra fjerne lande, har gjort indvandrerbefolkningen til et tilbagevendende emne i den politiske og samfundsmæssige debat.

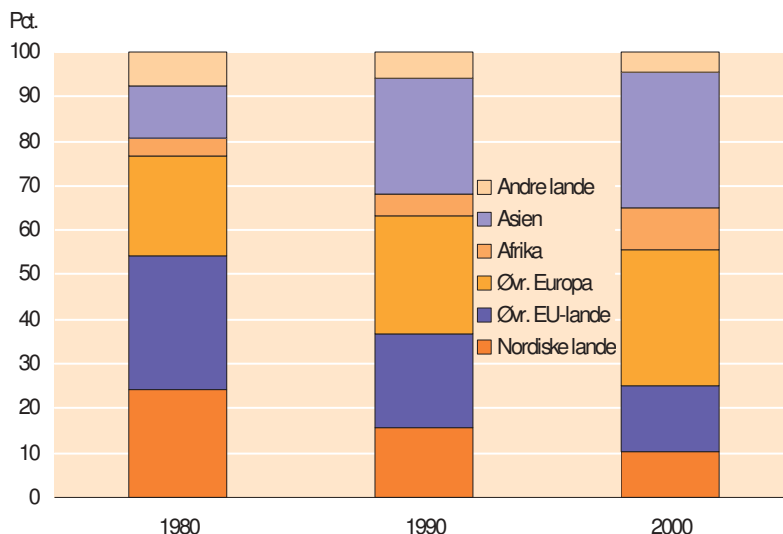
Figur 6.12 Udenlandske statsborgere, indvandrere og efterkommere

Udenlandske statsborgere

Antallet af udenlandske statsborgere stiger kun langsomt frem til midten af 1980'erne, da det når op på godt 100.000. I løbet af de følgende ti år fordobles antallet næsten, og den kraftige stigning fortsætter i resten af 1990'erne. I begyndelsen af år 2000 er der godt 259.000 udenlandske statsborgere i Danmark (se figur 6.12). Samtidigt stiger antallet af personer, der erhverver dansk statsborgerskab, således at gruppen af personer med udenlandsk baggrund stiger endnu kraftigere.

Figur 6.13 Indvandrere og efterkommere pr. 1. januar 1980, 1990 og 2000

Indvandrere og efterkommere

For at kunne belyse hele gruppen af personer med udenlandsk baggrund indføres begreberne indvandrere og efterkommere¹. Antallet af indvandrere og efterkommere er i 1980 godt 152.000 og vokser til godt 378.000 i 2000. Væksten sker, ligesom for de udenlandske statsborgere, især efter 1985.

Ny sammensætning af indvandrerbefolkningen

Det er ikke kun den kraftige vækst i indvandrerbefolkningen, som har ført til ophedede diskussioner, men i høj grad det faktum, at stadig flere indvandrere kommer fra kulturer, som er meget anderledes end den danske.

I 1980 kommer mere end halvdelen af indvandrerne og efterkommerne fra et nordisk land eller fra et andet EU-land. Andelen fra Asien er kun lidt mere end 10 pct. og fra Afrika er den kun godt 3 pct. (se figur 6.13). 20 år senere udgør personer fra de nordiske lande og EU-landene mindre end en fjerdedel af indvandrerbefolkningen, mens grupperne fra øvrige Europa (hovedsagelig Tyrkiet og tidl. Jugoslavien) og Asien hver for sig er en del større. Også det afrikanske islæt er vokset, således at det nu udgør næsten 10 pct. af samtlige indvandrere og efterkommere.

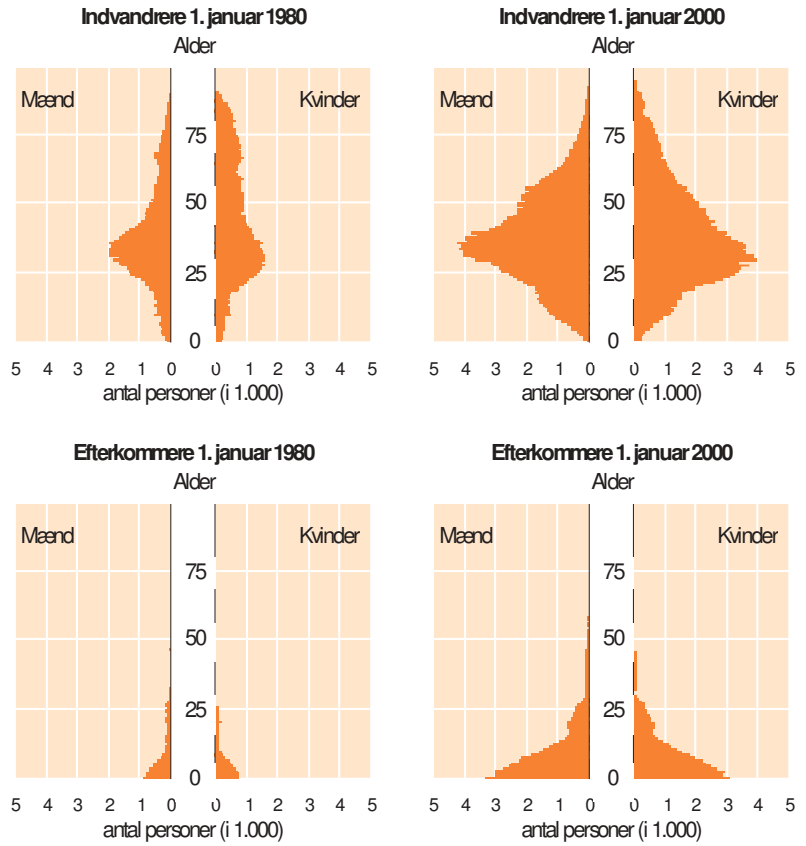
Legende børn i Danmark i 1990'erne.

Et ungt tilskud

Indvandrerne og efterkommerne er unge sammenlignet med resten af befolkningen. Antallet af personer over 70 år blandt indvandrerne er næsten ikke ændret siden 1980. Der er derimod sket en voldsom tilvækst i de yngre aldersklasser, og i mange aldersklasser er der sket mere end en fordobling. Da efterkommerne ifølge definitionen er børn af indvandrerne, er de naturligvis endnu yngre (se figur 6.14).

¹ En *indvandrer* er en person født i udlandet, hvis forældre begge er udenlandske statsborgere eller født i udlandet. En *efterkommer* er en person født i Danmark af forældre, hvoraf ingen er dansk statsborger født i Danmark.

Figur 6.14 Indvandrere og efterkommere pr. 1. januar 1980 og 2000

7. Befolkningens erhvervsfordeling

Folketællingerne tilbage i tiden giver muligheder for at belyse befolkningens erhvervsfordeling op igennem tiden. Sammenligninger er dog problematiske, da opgørelsesmetode og erhvervsgrupperinger skifter jævnlige.

Folketællingerne frem til og med 1901 kan, med visse tilnærmelser, opgøres med en fælles erhvervsgruppering (fra 1890) og folketællingerne fra 1900-tallet med en anden erhvervsgruppering (fra 1950).

*Hele befolkningens
erhvervsfordeling*

Hele befolkningens erhvervsfordeling giver et indtryk af, hvilke erhverv som forsørger befolkningen. Traditionelt har opgørelsesmetoden ved hele befolkningens erhvervsfordeling været, at gifte kvinder uden erhvervsbeskæftigelse og hjemmeboende børn tæller med under mandens erhverv, og det samme gør tjenestefolk. Denne opgørelsesmåde findes ved alle folketællinger til og med 1970. Efter 1970 er man gået bort fra metoden, da en stigende andel af de gifte kvinder har eget erhverv, og familiens erhvervstilhørighed kan ikke længere så nemt opgøres.

Tabel 7.1 **Befolkningen procentfordelt efter erhverv ved folketællingerne 1834-1901**

	1834	1840	1845	1855	1860	1870	1880	1890	1901
I alt	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Landbrug	58	56	55	54	53	52	51	46	41
Fiskeri og søfart	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Håndværk og industri	21	24	25	26	26	26	26	28	29
Handel og omsætning	4	4	4	5	6	7	8	10	11
Immateriel virksomhed	7	6	6	6	6	6	7	7	8
Formue	4	4	4	4	4	4	4	4	5
Understøttelse	4	3	3	2	2	3	2	2	2

Tabel 7.2 **Befolkningen procentfordelt efter erhverv ved folketællingerne 1901-1970**

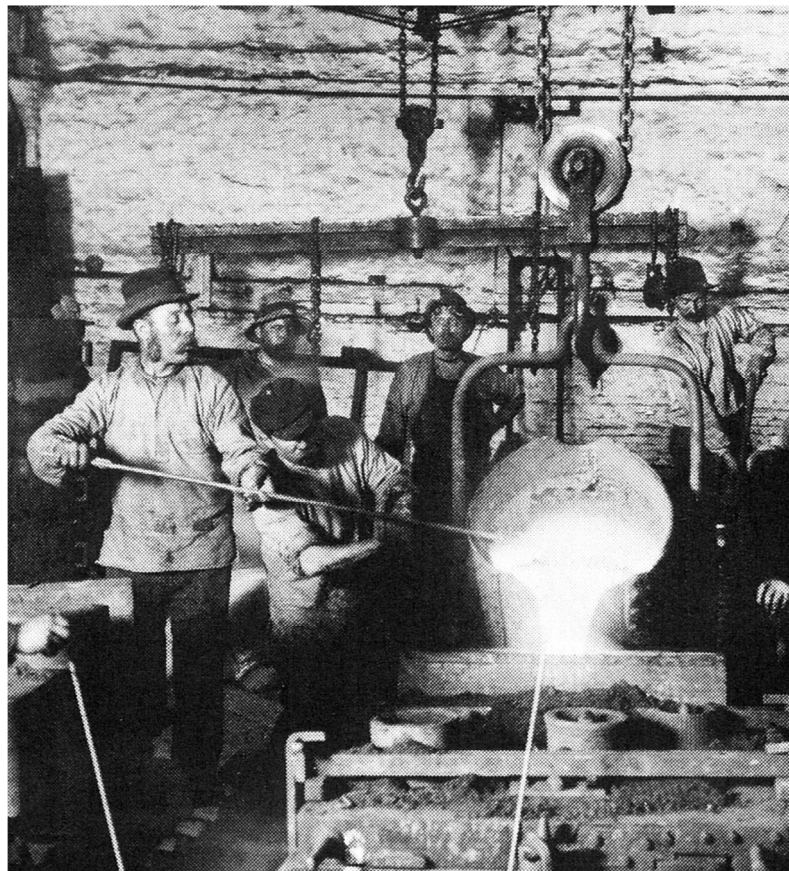
	1901	1906	1911	1930	1940	1950	1960	1965	1970
I alt	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Landbrug	40	39	38	32	28	24	19	15	10
Industri	29	28	29	31	33	35	37	37	36
Handel og omsætning	10	11	11	12	13	13	14	14	14
Transportvirksomhed	5	5	6	7	6	7	7	7	7
Adm. og liberale erhverv	5	5	5	6	7	8	10	13	16
Uoplyst branche	2	3	3	2	2	1	1	1	1
Formue, pension, understøttelse	9	8	9	10	11	11	13	14	17

*Landbrugets
mindskede
betydning*

I 1834 lever mere end halvdelen af befolkningen (58 pct.) af landbrug (se tabel 7.1). Landbruget er uden konkurrence det mest betydningsfulde erhverv. Der er mere end dobbelt så mange, som lever af landbruget, som der lever af håndværk og industri. Der ændres ikke ved jordbrugets særstilling i de næste mange år, men andelen, som lever af landbrug, falder jævnt over tiden. I 1890 er den for første gang under 50 pct., men den bliver ved med at mindskes og er i 1950 nede på 24 pct. (se tabel 7.2). Efter 1950 tager nedgangen i landbruget rigtigt fat, og i løbet af 20 år halveres andelen af befolkningen, som lever af landbrug, og de udgør i 1970 kun 10 pct.

*Håndværk
og industri*

Knap en fjerdedel af befolkningen lever af håndværk og industri i 1834, og andelen stiger relativt langsomt gennem slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet. I 1930 forsørger håndværk og industri en lige så stor del af befolkningen som landbruget, nemlig knap en tredjedel hver. Frem til 1960 stiger andelen, som lever af industri og håndværk fortsat, men stagnerer derefter, og i 1970 ses et fald.

Et arbejds hold fra et jernstøberi i 1905.

*Handel og
omsætning*

Handel og omsætning begynder først at få stigende betydning som erhverv i midten af 1800-tallet, og ved århundredeskiftet lever godt 10 pct. af befolkningen af det. Betydningen stiger noget op igennem 1900-tallet, og i 1970 står handel og omsætning for 14 pct. af befolkningens forsørgelse.

*Administration og
liberale erhverv*

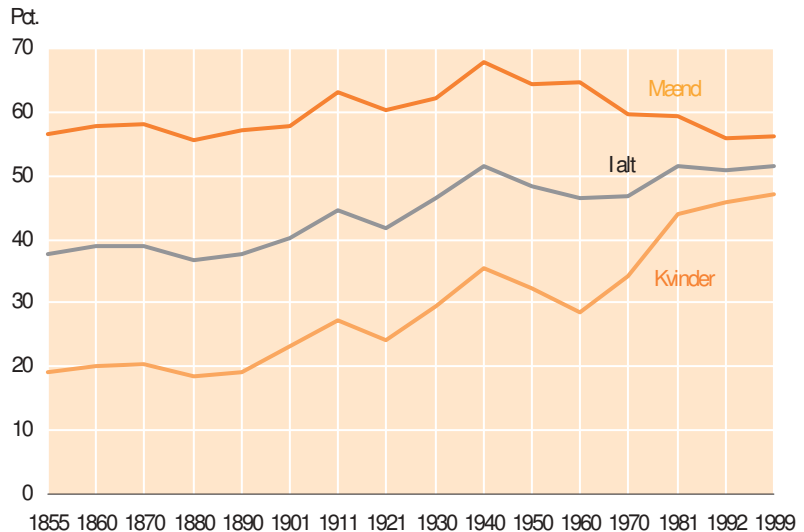
Administration og liberale erhverv er opgjort som erhvervsgruppe første gang i 1901, da 5 pct. af befolkningen får sin forsørgelse herfra. Den andel stiger kun langsomt op til 1950, men fra 1950 til 1970 fordobles den fra 8 pct. til 16 pct.

*Den beskæftigede
befolkning*

Grænsen mellem personer, som tilhører arbejdsmarkedet, og dem, som står udenfor, er altid svær at trække og kan være mere eller mindre flydende. Beskæftigede personer opgøres først fra folketællingen 1940, men hvis "forsørgere" + "de delvist forsørgede" + "tyende" fra de tidligere tællinger

opfattes som beskæftigede, er det muligt at give et billede af, hvor stor en andel af den samlede befolkning, som er i beskæftigelse (se figur 7.1).

Figur 7.1 **Andel beskæftigede af hele befolkningen**

Ifølge denne opgørelse er 38 pct. af befolkningen beskæftiget i 1834, og dette niveau for beskæftigelse holder sig næsten konstant i resten af 1800-tallet. Først i begyndelsen af 1900-tallet stiger andelen til over 40 pct. og videre op mod 50 pct. Siden 1980 har den ligget fast på godt 50 pct. Andelen af beskæftigede stiger altså kun godt 10 procentpoint i løbet af næsten 150 år.

Beskæftigede kvinder og mænd

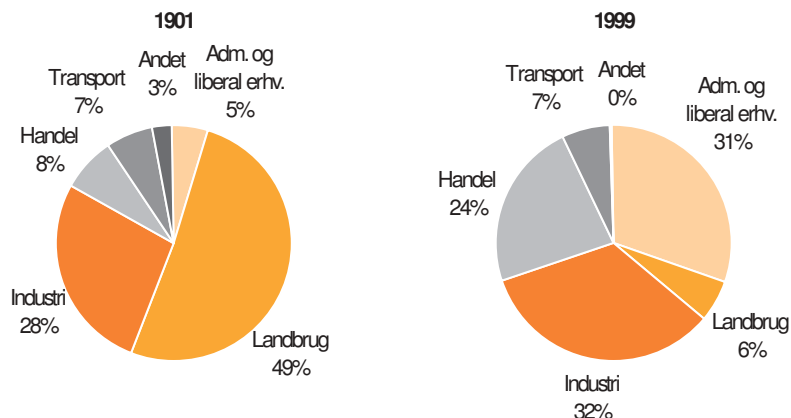
Sammensætningen af de beskæftigede ændres dog dramatisk i perioden. I 1855 er mindre end 20 pct. af kvinderne i erhvervs-mæssig beskæftigelse, mens 56 pct. af mændene er det. Disse andele er næsten uændrede i resten af 1800-tallet. Fra 1900-tallets begyndelse stiger andelen af beskæftigede, både for mænd og kvinder. Fra 1940-1960 ligger andelen af beskæftigede mænd på ca. 65 pct., men falder derefter. I 1999 er ca. 56 pct. af mændene beskæftigede, det vil sige samme andel som i 1855.

Mens andelen af beskæftigede mænd falder fra 1960, er udviklingen den modsatte for kvinderne. Her stiger andelen af beskæftigede fra ca. 30 pct. i 1960 til 47 pct. i 1999. Andelen af kvinder, der er i beskæftigelse, er således mere end fordoblet i løbet af 1900-tallet. Mændenes faldende og kvindernes stigende beskæftigelse bevirker, at mænds og kvinders beskæftigelsesandel kraftigt nærmer sig hinanden.

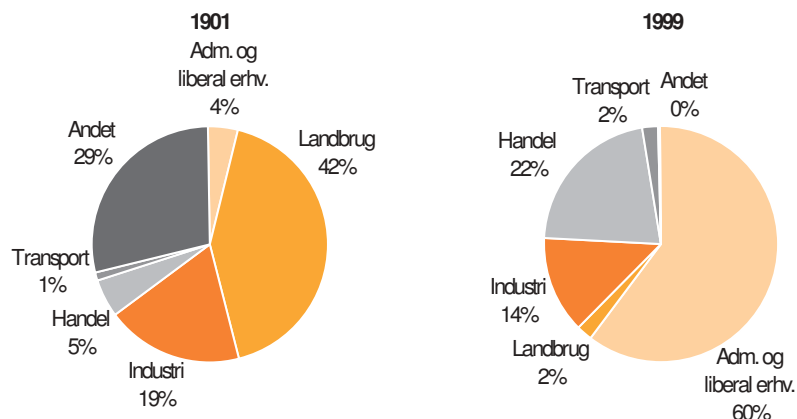
Landbrug er hovederhverv for begge køn ...

Landbrug beskæftiger den største andel af både kvinder og mænd i 1901 - 42 pct. af kvinderne og 49 pct. af mændene (se figur 7.2 og 7.3). En stor andel af både kvinder og mænd er også beskæftiget inden for håndværk og industri. En endnu større del af kvinderne er beskæftiget inden for "andet". "Andet" dækker hovedsagelig over tyende og medhjælpere, især inden for husarbejde.

Figur 7.2 Mænd i beskæftigelse 1901 og 1999

Figur 7.3 Kvinder i beskæftigelse 1901 og 1999

... men administration og liberale erhverv bliver vigtigst for kvinderne ...

Når den store bølge af kvinder kommer ud på arbejdsmarkedet i slutningen af 1960'erne og i 1970'erne, falder det sammen med udbygningen af den offentlige sektor. En meget stor del af kvinderne finder beskæftigelse der. Hovedgruppen "administration og liberale erhverv" beskæftiger i 1999 60 pct. af kvinderne, mens tilsvarende andel for mændene kun er 31 pct. Ansatte inden for husarbejde er så godt som helt forsvundet på dette tidspunkt, og landbruget som arbejdsplads for kvinder vedrører kun 2 pct. Handel og omsætning beskæftiger 22 pct. af kvinderne, en større andel end industrien, hvor kun 14 pct. af kvinderne arbejder.

... mens mændene er mere spredt

Knap en tredjedel af mændene arbejder inden for industri og håndværk i 1999 (se figur 7.3). Det er en beskedent vækst i andelen, sammenlignet med 1901, da 28 pct. var beskæftiget inden for industri og håndværk. Beskæftigelsen i landbrug går den anden vej, fra at have beskæftiget næsten halvdelen af mændene i 1901, er der i 1999 kun 6 pct. tilbage her. Næsten en fjerdedel af mændene er beskæftiget inden for handel og omsætning (inkl. bank- og forsikringsvirksomhed).

Kilder

Befolkningens bevægelser
(diverse årgange)

Befolkningsforholdene i Danmark i det 19. Aarhundrede
(Statistisk Tabelværk nr. 5)

Befolkningsudvikling og sundhedsforhold 1901-60
(Statistiske Undersøgelser nr. 19)

Danske byers folketal
(Statistiske Undersøgelser nr. 42)

Folketællingen i Danmark
(diverse årgange)

Statistisk Årbog
(diverse årgange)

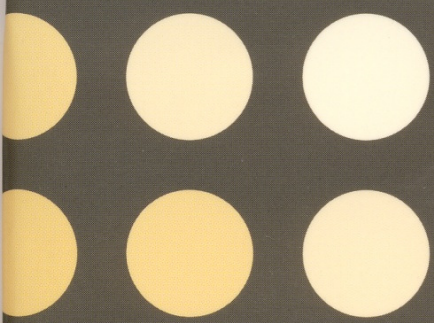
Ægteskaber, fødte og døde
(Statistisk Tabelværk, diverse årgange)

Diverse materiale i Danmarks Statistik

BEFOLKNINGEN I 150 ÅR

DANMARKS
STATISTIK

